

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

 Ю. О. Демидова

«15» грудня 2023 р.

**«ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ
У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗА ДОПОМОГОЮ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР
В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗДО»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Дошкільна освіта. Логопедія»
Цяпало Анастасії Олександрівни

Науковий керівник:

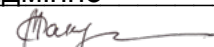
Фунтікова Ольга Олександрівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри дошкільної освіти

Рецензент:

Кузьменко Юлія Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освіти та управління
навчальним закладом Класичного приватного
університету м. Запоріжжя

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою відмінно

Секретар ЕК

«16» січня 2024 р.

ЗМІСТ

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	9
1.1 Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дошкільника як наукова проблема	9
1.2 Характерні особливості сенсорного розвитку дошкільника. Розвиток різних видів сприймання дитини дошкільного віку	16
1.3 Значення дидактичних ігор у роботі з дошкільниками	22
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ІНКЛЮЗІЯ В ЗДО: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І РЕАЛІЗАЦІЯ	29
2.1 Інклюзивна освіта: поняття, організація, значення	29
2.2 Нормативна база інклюзивної освіти	38
2.3 Створення інклюзивного освітнього середовища в ЗДО	45
Висновки до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПОШУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ООП	53
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	75

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І СКОРОЧЕНЬ

Відчуття – це психофізичний пізнавальний процес, який полягає у відображенні окремих властивостей, предметів та явищ навколишнього світу у процесі безпосередньої дії подразника на органи чуття.

Дидактична гра – це ігрова діяльність, у якій діти діють за певними правилами і використовують набуті знання, що дає змогу створювати умови для різнобічного застосування знань, активізації розумової діяльності дітей і водночас залишається для них цікавою і близькою.

Дошкільна освіта – це галузь освіти, спрямована на реалізацію навчальних та виховних завдань для дітей дошкільного віку (від народження до 6(7) років).

Дошкільник – дитина дошкільного віку (до 6(7) років).

Заклад дошкільної освіти (далі – ЗДО) – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту.

Індивідуальна програма розвитку (ІПР) – письмовий документ, укладений між педагогічним колективом і батьками чи опікунами дитини з ООП, що закріплює вимоги до організації навчання дитини, зокрема визначає характер освітніх послуг і форм підтримки.

Інклюзія (від англ. *Inclusion* – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі і насамперед тих, що мають труднощі у фізичному та / або інтелектуальному розвитку; процес реального залучення осіб з особливими потребами до активного суспільного життя.

Інклюзивна група ЗДО – це група, у якій разом виховуються і навчаються діти, які мають нормотиповий розвиток (здорові діти) і діти з психофізичними порушеннями.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за

місцем проживання, що передбачає навчання дитини з ООП, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу.

Інклюзивне освітнє середовище – це сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) – це установа, яка створена з метою реалізації права дітей з ООП віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, зокрема у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших навчальних закладах, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти.

Особа з особливими освітніми потребами (далі – особа з ООП) – це особа, яка має порушення фізичного та / або психічного розвитку, зокрема особа з інвалідністю або інша особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

Сенсорне виховання – це цілеспрямований розвиток і вдосконалення сенсорних процесів, а саме відчуттів, сприймань та уявлень.

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її відчуттів і сприймань, формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їхню форму, колір, розмір, положення у просторі тощо; становить фундамент розумового розвитку малюка.

Сприймання, перцепція (від лат. *Perceptio* – сприймання) – це психічний процес цілісного відображення предметів, явищ, ситуацій і подій, що виникає внаслідок безпосередньої дії фізичних подразників на рецепторні поверхні органів чуття.

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена тим, що дошкільний вік є періодом інтенсивного сенсорного розвитку дитини. Від рівня розвитку саме в цей період значною мірою залежить успіх її фізичного, розумового та естетичного виховання, формування загальнонавчальних умінь і навичок. Отже, надзвичайно важливо, щоб робота з сенсорного розвитку дітей в ЗДО проводилася належним чином. Це пов'язано з тим, що він допомагає дошкільнятам засвоювати новий матеріал і долати можливі труднощі в навчанні в цілому.

Сенсорний розвиток відіграє важливу роль у житті людини. Адже продуктивність будь-якої діяльності або людини безпосередньо залежить від рівня сенсорного розвитку. Важливість сенсорного розвитку не зникає, коли людина починає вчитися в школі, і відіграє важливу роль у дорослому житті. Сенсорний розвиток базується на функціонуванні аналізаторної системи, яка забезпечує зв'язок зі світом і сприяє активності людини. Варто зазначити, що у сферу сприймання дитини потрапляє тим більше явищ, чим вищим є її сенсорний розвиток. Якщо механізми мислення достатньо розвинені, дитина проявляє неабияку здатність аналізувати, шукати, знаходити й адекватно інтерпретувати велику кількість інформації про навколишній світ, людей і себе. Формування, спрямування та корекція таких здібностей є завданням сенсорного виховання. Отже, сенсорний розвиток тісно пов'язаний з широким спектром видів діяльності [8, с. 218].

Сенсорне виховання – це комплекс педагогічних впливів, метою якого є формування способів чуттєвого пізнання, розвиток відчуттів та сприймання. Отже, сенсорне виховання спрямоване на активізацію та розвиток сприймання дітьми зовнішніх ознак і якостей предметів з урахуванням вікових закономірностей розвитку [2, с. 86].

Основними завданнями сенсорного виховання є формування у дитини системи перцептивної (обстежувальної) поведінки, формування системи

сенсорних критеріїв та формування навичок самостійного використання сенсорних критеріїв у власній діяльності [2, с. 87].

Сенсорний розвиток малюків – це розвиток сприйняття та формування уявлень про зовнішні властивості предметів, тобто їхню форму, розмір, колір, положення в просторі тощо [22].

Варто зазначити, що всі наявні на сьогодні педагогічні системи акцентують увагу на необхідності та важливості сенсорного виховання.

Наприклад, М. Монтесорі вбачала в сенсорному вихованні чудову можливість підготувати дітей до життя в природному та соціальному середовищі. Дослідниця вважала, що без розвитку органів чуття неможливий здоровий і цілісний розвиток особистості. Це пояснюється тим, що чуттєве сприйняття становить основу духовно-морального та розумового буття [37, с. 54].

Представники дошкільної педагогіки та психології такі як, О. Запорожець, Є. Тихєєва, О. Усова, вважали, сенсорне виховання та сенсорний розвиток одними з базових навичок дітей дошкільного віку.

Досліджуючи важливість сенсорного виховання як базової компетентності для дітей дошкільного віку, варто пам'ятати, що сенсорне виховання сприяє розвитку та збагаченню особистості дитини через безпосередній контакт із навколишнім світом, соціальним життям, побутом та світом матеріальних речей.

Дидактичні ігри активно використовуються в освітній практиці для формування сенсорного досвіду дітей. Адже основним принципом дидактичних ігор є вивчення об'єкта та пізнання його за властивостями та якостями. Проблематика нашого дослідження полягає в тому, що потенціал дидактичних ігор як засобу сенсорного виховання дітей дошкільного віку використовується не повною мірою [35].

Мета дослідження: теоретично та практично обґрунтувати ефективність використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей молодшого дошкільного віку.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

1. Проаналізувати науково-педагогічні матеріали з проблеми сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку.
2. Дослідити зміст та характерні особливості сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку.
3. З'ясувати роль дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей молодшого дошкільного віку.
4. Провести діагностику з виявлення рівня сенсорного розвитку дітей молодшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: сенсорне виховання дітей молодшого дошкільного віку в умовах сучасного інклюзивного закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження: використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей молодшого дошкільного віку.

Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань дослідження було обрано низку методів:

– теоретичні методи: порівняння та систематизація поглядів науковців на різні аспекти досліджуваної проблеми, аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, аналіз нормативних документів для визначення мети, завдань і мети дослідження;

– емпіричні методи: спостереження та узагальнення практичного досвіду для підтвердження ефективності реалізації педагогічних умов у процесі сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку засобами дидактичної гри; анкетування, бесіди та спостереження для збору інформації про об'єкт дослідження.

Гіпотеза: на початку дослідження ми передбачали, що систематичне використання дидактичних ігор у роботі з дошкільниками молодшої групи сприятиме кращому засвоєнню сенсорних еталонів.

Теоретична новизна полягає у підтвердженні позитивного впливу використання у роботі з дошкільниками дидактичних ігор на засвоєння ними

сенсорних еталонів; доповнення джерельної бази сучасними дослідженнями з окресленої проблематики; конкретизації механізму дії зазначеної методики.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці практичних рекомендацій з сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор.

Базою дослідження стали група № 8 «Соняшник» і група № 6 «Золотий ключик» КЗ «ДНЗ № 30 ВМР» «Світлячок».

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, експериментальної частини, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки і 12 додатків. Список використаної літератури становить 65 джерел.

РОЗДІЛ 1. ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1 Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дошкільника як наукова проблема

Сьогодні надважливе значення має формування у дітей здатності до активної розумової діяльності. З огляду на це у державних документах, зокрема в Законі України «Про дошкільну освіту», робиться наголос на значущості розробки технологій в освіті, спрямованих на розвиток найбільш продуктивних видів і форм дитячого мислення. Основою функцією розумового виховання дітей є формування пізнавальної активності, за допомогою якої дитина вчиться опановувати навколишній світ. Результатом розумового виховання є розумовий розвиток інтелекту дітей. Основним джерелом знань людини про навколишній світ і саму себе є органи чуття. Органи чуття – це основний шлях, яким інформація про зовнішні явища і фізичні стани організму надходить до мозку і дає людині змогу орієнтуватися в них і пізнавати їх.

Завдяки відчуттям здійснюється зв'язок людини з навколишнім світом, вони є основним джерелом пізнання і головною умовою розумового розвитку. Саме тому, на думку Л. Виготського, для повноцінного психічного розвитку дитини необхідно розвивати органи чуття, які є основою для розвитку мислення. З огляду на це одним із основних і найважливіших завдань психоосвіти дітей дошкільного віку є сенсорне виховання і сенсорний розвиток. Сенсорний розвиток дитини є необхідним для опанування будь-якої практичної діяльності, на його основі формується логічне пізнання. Л. Венгер визначає сенсорний розвиток як розвиток сприйняття і формування уявлень про зовнішні властивості предметів і явищ.

З-поміж теоретико-методологічних досліджень, присвячених вивченню системи сенсорного виховання, варто назвати вчених Я. Коменського, Ж. Декролі, М. Монтесорі, С. Русову, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля та ін.

Важливою у вивченні проблеми є теорія сприйняття, над якою працювали Л. Виготський, Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, О. Леонтєв, О. Запорожець, Л. Венгер та ін. Сучасні дослідження висвітлюють такі аспекти зазначеної проблеми, як діагностика сенсорного розвитку дітей дошкільного віку (Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір, В. Холмовська та ін.); виявлення дослідниками особливостей системи психолого-педагогічної роботи загалом та сенсорного виховання зокрема (О. Д'яченко, О. Проскура, М. Подд'яков та ін.); методика формування пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку (З. Богуславська, О. Проскура, К. Щербакова та ін.); вивчення виховних та освітньо-розвивальних можливостей різних видів дитячої діяльності (Л. Артемова, Т. Лаврентєва, О. Логвиненко та ін.).

Дошкільний вік є найбільш сприятливим для вдосконалення діяльності органів чуття, формування вичерпних і правильних уявлень малюків про навколишню дійсність. Отже, важливим завданням цього періоду є здійснення сенсорного розвитку дітей, який виступає основою розумового розвитку.

Дошкільний період – це час, коли діти збагачують і впорядковують свій чуттєвий досвід, набувають конкретних форм сприйняття і мислення, інтенсивно розвивають уяву, формують довільну увагу і пам'ять. Сприйняття дитиною навколишнього світу через відчуття та сприйняття створює передумови для виникнення більш складних когнітивних процесів, таких як мислення, пам'ять та уява. Розвинені сенсорні здібності є основою для розвитку практичної діяльності дитини. Зміни в організмі малюка відбуваються не ізольовано, а в результаті засвоєння дошкільником нової перцептивної поведінки, спрямованої на дослідження реальних предметів і явищ, їхніх різних властивостей і зв'язків. У середньому дошкільному віці у дітей з'являється бажання розуміти форми, порівнювати їхню схожість і відмінність зі знайомими предметами.

Сприймання предметів і явищ навколишнього світу є передумовою пізнання. Будь-які інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – базуються на основі образів сприймання. З огляду на це можна зробити

висновок, що нормальний розумовий розвиток неможливий без опори на повноцінне сприймання.

Сенсорний розвиток – це розвиток дитячих відчуттів і сприйняття та формування уявлень про зовнішні властивості предметів (форма, колір, розмір, положення в просторі тощо). Він є фундаментом розумового розвитку малюка. Сенсорне сприйняття дуже важливе в дошкільному віці, який є найбільш сприятливим періодом для формування і розвитку органів чуття та накопичення уявлень про навколишній світ.

Багато видатних педагогів і психологів, як вітчизняних, так і зарубіжних, вивчали тему сенсорного розвитку та сенсорного виховання.

Свого часу дослідниця О. Усова писала про те, що органи чуття становлять 90 % від загального розумового розвитку дошкільника [60]. Видатні педагоги, такі як Ф. Фребель, М. Монтесорі, Ж. Декролі, К. Ушинський, Є. Тихеева, С. Русова, називали його основою дошкільного виховання [31].

Я. Коменський, видатний чеський педагог і автор «Великої педагогіки», вважав розумове виховання важливим засобом формування характеру дітей. На його думку, необхідною умовою розумового розвитку є розвиток органів чуття, які є основою мислення: пізнання починається з органів чуття, органи чуття передають образи дійсності в пам'ять, яка зберігає їх протягом усього життя. Відчуття і уявлення, мислення і мова, мовлення і дія відіграють важливу роль у психолого-педагогічному процесі.

Ж. Русо зазначав, що виховання має навчити дитину «дивитися, слухати і торкатися», і не тільки дивитися та слухати неухважно, а усього торкатися, прислухатися, тримати у руці.

Засновник дитячого садка Ф. Ф. Фребель керувався необхідністю використання різних видів ігор для розвитку органів чуття дітей, ознайомлення їх з природою і життям людей, підготовки до навчання в школі. Цій меті він підпорядкував дидактичні матеріали, так звані подарунки, призначені для формування уявлень про форму, величину, просторові

відношення і число, а також систему занять та ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей. За його словами, дітям притаманні базові інстинкти, а також пізнавальні та дослідницькі інстинкти, які складають основу їхньої навчальної діяльності. У дошкільному віці розвиток інстинкту пізнання варто забезпечувати через безпосереднє спостереження за речами навколо.

К. Ушинський обстоював принцип наочності в розумовому вихованні. Дослідник робив акцент на тому, спочатку предмет або явище мають безпосередньо відбитися у душі дитини. Науковець наголошував, що відчуття дитини при цьому перетворюються на поняття, а власне з понять народжується втілена у слові думка.

Є. Водовозова писала про те, що дуже важливо навчити дитину спостерігати за процесами і явищами навколишнього світу. Мислення, мовлення та пам'ять, розвиток яких обумовлюють вищі психічні процеси, на її думку, мають відбуватися разом із сенсорним вихованням.

М. Монтесорі називала сенсорний розвиток фундаментом формування особистості, адже інтелектуально розвиненою і вихованою людиною буде тоді, коли у неї добре розвинені органи чуття. Саме сприймання, обумовлене комплексною дією усіх органів чуття, виступає базою інтелекту і моральності людини. Методика сенсорного виховання дитини, розроблена М. Монтесорі, мотивує дитину власноруч здобувати знання, пізнавати навколишній світ і саму себе, а не просто запам'ятовувати інформацію про характерні ознаки предметів і явищ, яку доносить дитині дорослий. Доробок М. Монтесорі охоплює поняття «сенсорна культура дитини». Матеріал, розроблений М. Монтесорі, побудований у такий спосіб, щоб навчити дитину розрізняти і вміти слухати тишу і гамір, виділяти колір, форму, вагу тощо, тобто зумовити розвиток окремих сфер відчуттів. Дидактичні матеріали, що використовує педагог у роботі з дітьми, згідно з поглядами М. Монтесорі, є передусім засобом, а не метою [37].

Послідовницею М. Монтессорі можна вважати і С. Русову. Погляди дослідниць сходяться в тому, що вони обидві розглядають сенсорний розвиток як основу формування свідомості.

Дослідник Л. Вернер виокремив певну періодизацію в сенсорному розвитку дитини. Перші три роки він вважав підготовчим етапом, а після цього віку дитина починає систематично засвоювати сенсорну культуру [2].

О. Запорожець та О. Усова метою сенсорного виховання називали вміння без допомоги розбиратися у характерних ознаках нових предметів і явищ дійсності. Для цього, на думку вчених, дітям треба прищепити навички узагальненого обстеження предметів, а також вміння переносити вже відомі якості на невідомі предмети [61].

Отже, сенсорне виховання має на меті передусім формування сенсорних здібностей, розвиток яких, зі свого боку, обумовлює розвиток сприймання. Для розвитку сприймання дитина має вміти усвідомлено користуватися як системою перцептивних дій, так і системою сенсорних еталонів [47]. З огляду на це можна виділити такі завдання сенсорного виховання:

- формування у дітей системи дослідницьких перцептивних дій;
- формування у дітей системи сенсорних еталонів, тобто узагальнених знань про характерні особливості предметів і явищ дійсності;
- формування у дитини вміння усвідомлено користуватися як системою перцептивних дій, так і системою сенсорних еталонів у практичній і пізнавальній діяльності [1; 5].

Вітчизняний дослідник О. Запорожець є автором поняття «сенсорні еталони». Він розглядав їх як загальноприйняті засоби здійснення перцептивних дій [61].

Велику різноманітність сенсорних еталонів зведено до основних 6 різновидів. Опанування дитиною різноманітності якостей предметів та їхніх особливостей приводить до набуття нею певного набору відомих характеристик, які вона, як матрицю, може накласти на будь-який новий, ще невідомий предмет і, відповідно, у певний спосіб оцінити і виокремити для

себе цей предмет. Цей сенсорний набір знань про предмети і явища навколишнього світу дає змогу дитині оптимально сприймати навколишню дійсність.

Отже, з-поміж основних сенсорних еталонів варто назвати:

1. Еталони кольору: основні і похідні кольори, їхні відтінки.
2. Еталони форми: геометричні фігури.
3. Еталони величини: метрична система мір.
4. Еталони слухового сприйняття: фонемі рідної мови, музичні ноти.
5. Еталони сприйняття смаку: чотири основні смаки (солоний, солодкий, кислий, гіркий).
6. Еталони сприйняття запаху: свіжі, легкі, важкі [48; 57].

Психологи виокремлюють три періоди у засвоєнні дошкільником сенсорних еталонів. Кожен із цих періодів є надзвичайно важливим, адже має свої завдання, свій набір компетенцій, які має опанувати дитина і кожен, є важливою сходинкою у формуванні сенсорної культури людини.

Розглянемо детальніше кожен із періодів засвоєння сенсорних еталонів дошкільниками:

- 1) передеталонний період (0–3 роки): дитина здатна усвідомити найважливіші характерні особливості предметів і явищ;
- 2) період предметних еталонів (до 5 років): дитина здатна образу дібрати певний предмет;
- 3) набуття якостями предметів еталонного значення (5+): дитина здатна вільно, без допомоги дорослого виокремити співвідношення характеристик предмета із ustalеними еталонами [3; 4].

Одночасно з формуванням еталонів необхідно навчати дітей способам обстежування предметів: їхньому групуванню за характерними ознаками (колір, форма тощо) навколо еталонного зразка, робити спроби вивчення та опису предметів за характерними особливостями, заохочувати дітей до розв'язання все більш складних завдань [13].

Засвоєння сенсорних еталонів дошкільником можна вважати результативним, якщо дитина здатна вільно користуватися своїми знаннями, із задоволенням демонструє їх, опанувала різні способи пізнання світу та із задоволенням сприймає нову інформацію [1; 7].

Отже, під сенсорним вихованням треба розуміти систематичну роботу з дошкільником, в результаті якої у дитини має сформуватися чуттєвий досвід, має розвинутися чуттєве пізнання. Розвинене чуттєве пізнання світу є основним у системі пізнавальної діяльності людини та зумовлює особистісний та інтелектуальний розвиток дошкільника. Засвоєння дитиною сенсорних еталонів, сенсорної культури полегшить пристосування її до умов дійсності, покращить здатність орієнтуватися в навколишньому світі [22].

Сенсорне виховання охоплює систематичні заняття з дошкільниками, на яких вони будуть знайомитися зі зразками-еталонами, набуватимуть нових знань про предмети і явища дійсності, вчитимуться накладати засвоєні знання на нові предмети, а також опанують способи обстеження предметів [25].

Отже, для формування сенсорно компетентної особистості необхідно розвивати відчуття і сприймання дитини. На допомогу цьому прийде система сенсорного виховання, що сприятиме швидшому опануванню нових знань, засвоєнню вмінь і навичок обстеження предметів і накладання відомих якостей на невідомі предмети.

Під сенсорними еталонами будемо розуміти загальноприйняті уявлення про основні характеристики предметів, що історично склалися в суспільстві. У процесі сенсорного виховання дитини систематично дізнається про існування нових видів сенсорних еталонів та поступово вчиться упорядковувати їх. У цьому і полягає його найперше значення. Під час занять з малюками малюванню, ліпленню, конструюванню тощо відбувається скеровування дій вихованців на обстеження і запам'ятовування якнайбільшої кількості якостей предметів навколишнього світу, що збагачує та інтелектуально розвиває дитину.

1.2 Характерні особливості сенсорного розвитку дошкільника.

Розвиток різних видів сприймання дитини дошкільного віку

Сенсорний розвиток дошкільника охоплює два взаємопов'язані процеси: засвоєння уявлень про різноманітні властивості предметів і явищ та опанування нових дій, які дають змогу більш повно та диференційовано сприймати світ [8].

Ще в ранньому дитинстві у малюка накопичилося певне коло уявлень про ті чи ті властивості предметів, і деякі з таких уявлень виступали зразками, що з ними зіставлялися нові предмети під час їхнього обстеження. Пізніше відбувається процес переходу від зразків, що сформувалися на основі особистого досвіду дошкільника, до опанування створених суспільством усталених сенсорних еталонів, що охоплюють найрізноманітніші характеристики предметів і явищ навколишнього світу, а також їхнього співвідношення [38].

Отже, одним з найважливіших завдань сенсорного виховання постає систематичне ознайомлення дошкільників з усталеними сенсорними еталонами та їхнє узагальнення [32].

У результаті успішного сенсорного виховання, зокрема опанування нових способів сприймання предметів і явищ навколишньої дійсності, їхніх різноманітних властивостей та взаємозв'язків, у дітей дошкільного віку спостерігається зниження порогів чутливості: покращується зір, зростає здатність виокремлювати відтінки кольорів, підвищується фонематичний слух, поліпшується чутливість пальців тощо [35].

Органи чуття дітей дошкільного віку за деякими особливостями будови та функціонування схожі на органи чуття дорослих.

У ранньому дитинстві сприймання завжди включене в предметну діяльність, рідко коли дитина до двох з половиною–трьох років довго дивиться на речі і не намагається маніпулювати ними. У дошкільному віці перцептивні процеси поступово відокремлюються і починають формуватися як певною

мірою самостійні, цілеспрямовані процеси зі своїми специфічними завданнями і методами [39].

Зорове сприйняття вбирає в себе досвід інших видів орієнтовно-дослідницької діяльності і в дошкільному віці стає одним із основних засобів отримання безпосередніх знань про предмети і явища навколишнього середовища [39].

У середньому дошкільному віці з'являється здатність розглядати предмети та спостерігати за ними. Назвемо вплив педагога на дошкільника під час навчально-виховного процесу такою рисою сприймання, як «керованість», що розкривається під час спеціальної освітньої роботи з дітьми. Згідно зі спостереженнями Н. Сакуліної, внаслідок такої роботи навички інтенсивного спостереження у дітей можна розвинути до високого рівня.

У ранньому дошкільному віці процес зорового сприйняття ґрунтується на вказівних рухах дитини: малюк послідовно вказує на всі предмети, що його оточують, і у такий спосіб знаходить той, який шукає. Потім необхідність у такій опорі зникає, їй на зміну приходять слова, які діти усвідомлюють і за їхньої допомоги узагальнюють результати своїх досліджень. А до кінця дошкільного віку сприймання стає своєрідною внутрішньо організованою дією [46].

У розвитку сприймань дошкільників провідного значення набуває мовлення дітей. Називаючи ті чи ті якості або ознаки предметів, дитина виділяє їх; називаючи речі, вона відділяє їх одна від одної; визначаючи в мовленні їхній стан або дію, дитина усвідомлює реальні відношення між предметами. Збагачення мовлення дітей словами, що описують властивості, якості та стани предметів і відношення між ними, є важливим чинником розвитку цілеспрямованого та осмисленого сприйняття [44].

Отже, найважливішою зміною процесів сприймання протягом дошкільного етапу життя дитини є те, що в цьому віці починають формуватися особливі способи спостереження, вивчення, дослідження та виконання перших перцептивних завдань.

Перцептивна поведінка – структурна одиниця перцептивного процесу особистості, яка обумовлює усвідомлене опрацювання сенсорної інформації та формування образів, що відповідають предметному світу [40].

Об'єктно-адекватна перцептивна поведінка, як правило, формується у дітей 5–6-річного віку. Вона характеризується розгорненістю, охопленням значної кількості рухів рецепторних апаратів, що здійснюються рукою чи оком [40].

Сприймання – це відбиття людиною предмета або явища загалом, коли вони безпосередньо здійснюють вплив на органи чуття. Сприймання, як і відчуття, пов'язане передусім із системою аналізаторів, за допомогою якої навколишній світ здійснює свій вплив на нервову систему людини. Сприймання – комплекс відчуттів, які фіксуються системою аналізаторів. Скажімо, коли людина дивиться на рум'яне, свіже, кругле, запашне яблуко, вона може відчувати його твердість, вагу та гладеньку поверхню, колір і запах тощо.

Оскільки механізми процесу сприйняття набагато складніші, ніж у органів чуття, цей когнітивний процес розвивається у дітей зовсім інакше, ніж розвиток чутливості та моторики.

Сучасна психологія вважає, що сприймання – це не процес, в якому об'єкт, що сприймається, відбивається на сітківці або корі головного мозку. Сприймання – це процес, витоки якого пов'язані із зовнішньою практичною дією (О. Запорожець). І ця практична дія не обмежується сприйманням предметів за допомогою очей або дотику. Люди здійснюють різноманітні орієнтовно-дослідницькі дії, які є формою практичної перевірки зорових (або інших) образів і виникають на основі безпосереднього впливу об'єкта на відповідні органи чуття [18].

Дитина починає бачити світ після того, як вона прожила певний відрізок свого життя як «органічне створіння», відірване від світу, повністю ізольоване від зовнішніх стимулів – такою є дитина внутрішньоутробного періоду. Приблизно такою самою є новонароджена дитина. Саме тому, коли очі дитини

починають бачити, вони бачать не так само, як очі дорослого. Дитяче сприймання, що бере свій початок зі сприйняття часу і простору, все ще є примітивним хоча і унікальним та потребує тривалого часу для розвитку, перш ніж воно перетвориться у звичайні для сприймання дорослих форми [23].

Дитині, в дитинстві якої домінують органічні відчуття (неспокій, тривога, напруга, біль, дотик, тепло і особливо стимуляція найбільш чутливих зон), звичайно, не вистачає того відчуття простору, яке є у нас: для дитини у віці від 2 до 4 років відсутня перспектива і зорове сприйняття працює за більш примітивним принципом, зовнішній світ сприймається як просто знайомий і звичний для дитини, а дотик, хапання і відчуття – все це основні форми опанування знань. Дитина спочатку пізнає світ за допомогою рота, потім – рук, і тільки після цього очі закладають фундамент тієї системи сприймання, яка повністю формується лише в значно старшому віці [8].

У процесі спостереження за розвитком сприймання у дітей дошкільного віку вчені виявляють складність такого чуттєвого сприйняття дійсності більш чітко, ніж у дітей раннього віку.

Дослідники не тільки показали, що форма предмета відіграє провідну роль навіть у сприйнятті дітей дошкільного віку, а й визначили кілька умов, які дають змогу зрозуміти складність взаємозв'язку між формою і кольором предмета. Наприклад, вивчаючи сприйняття дітей дошкільного віку, вчені виявили, що колір об'єкта стає для них розпізнавальною ознакою лише тоді, коли інша, часто більш важлива ознака (форма) з якихось причин не набуває сигнального значення [2; 40].

Лише після п'яти–шести років діти здатні визначати відстань на основі зору. Це чітко відбивається на практиці переміщення та маніпулювання предметами. Діти з порушеннями опорно-рухового апарату часто неправильно оцінюють відстані. З раннього віку діти починають розрізняти предмети за розміром і формою. Однак здатність розрізняти предмети за розміром і формою присутня і у тварин, а діти ще не показали, що можуть відрізняти ці ознаки від самих предметів. Крім того, діти дошкільного віку не можуть

зберігати концентрацію уваги. Наприклад, коли 3–4-річні діти починають правильно вибирати трикутники з купи дерев'яних фігурок на прохання експериментатора, вони легко «відходять» від завдання і починають складати в групу і квадрати, і кружечки. Водночас, якщо 4–5-річні діти можуть використовувати інші подібні предмети і спиратися на порівняння подібностей і відмінностей, то навіть 10 різних фігур можна успішно розташувати у відповідних прорізах на дошці [18].

Спосіб розрізнення форм – це, насамперед, порівняння і протиставлення речей однакової природи, але різної форми. Мова також є засобом розрізнення форм. Мова також відіграє важливу роль у вивченні розміру, відстані (далеко, близько), орієнтації (вертикально, горизонтально, по діагоналі) і просторових відносин об'єктів (праворуч, ліворуч, позаду, між і тощо) [38; 48].

Дуже суттєвим видом сприймання є сприймання часу. Таке сприймання є складним для дітей, оскільки відсутнє безпосереднє візуальне уявлення про час. Плин часу позначається годинником і постає як процес виконання певних дій, об'єктом, що зазнає певних змін, зміни в зовнішньому вигляді організму (ріст, старіння). Скоро, завтра, вчора і післязавтра мають сенс тільки щодо конкретного моменту. Точність сприймання часу залежить від змісту і характеру діяльності та стану людини саме зараз. Тривалість проміжків часу може переоцінюватися або, навпаки, недооцінюватися. Періоди приємних подій та цікавої роботи недооцінюються. Діти не розуміють логіки тривалих часових зв'язків, плутаються в розмежуванні і не можуть розпізнати дуже довгі проміжки часу (один рік, сто років).

Діти дошкільного віку часто вірять, що годинник відповідає за плин часу. В результаті такого сприйняття діти можуть пересувати стрілки годинника, щоб, у такий спосіб, певні події відбувалися раніше або пізніше. Діти добре сприймають часові інтервали, які відраховує годинник, такими як хвилини, години і дні. Ознайомлення з календарем формує у дитини поняття тижня, місяця і року. Основна роль у перцептивному розвитку належить

дорослому, який визначає час доби, пов'язує його з діяльністю дитини та вербалізує його.

Сприймання картини дітьми дошкільного віку залежить від рівня їхнього естетичного розвитку. На першому етапі (3–4 роки) діти емоційно сприймають зображення знайомих об'єктів, зображення яких вони впізнають. Вони отримують задоволення від зображення знайомих об'єктів на картині. Ставлення до них має предметний або життєвий характер. На другому етапі (до 5 років) дитина починає розуміти примітивні естетичні якості, які роблять картини привабливими, у неї з'являється примітивне естетичне чуття. На цьому етапі також може виникнути елементарне розуміння естетичних якостей. На третьому етапі (6–7 років) дитина починає сприймати більше, ніж закладено у візуальних явищах, здатні зрозуміти художній образ [51].

Молодші дошкільники можуть бачити до чотирьох об'єктів на малюнку, діти середнього дошкільного віку – до п'яти об'єктів, а старші – до десяти об'єктів. Більша частина цієї кількості об'єктів випадає з поля їхнього зору, і їхня увага розпоршується на деталях, пропускаючи більш важливі речі. Отож, під час добору картинок для розглядання дітьми, необхідно враховувати, що велика кількість об'єктів уповільнює процес розпізнавання зображень.

Час перегляду картинок залежить від віку дитини: 6 хвилин для дітей 3–4 років і 12 хвилин для дітей 5–7 років. Дітям дошкільного віку варто показувати картину в межах цього часу, оскільки довший показ притупляє гостроту сприймання і послаблює розвивальний ефект заняття.

Отже, найважливішою ознакою в перцептивному процесі в дошкільному періоді є поділ сприймання на вільні власні рухи, під час яких починають формуватися специфічні способи спостереження, мислення, дослідження, і розв'язання першого перцептивного завдання.

Під час сприймання діти набувають власного досвіду, але також вчаться на досвіді суспільства. Отож, розвиток сприйняття характеризується не лише змінами в точності, обсязі та значенні, але й реконструкцією власне способу сприймання.

Помилки у сприйманні дітей дошкільного віку можна пояснити слабким розвитком розумових здібностей, недостатнім опануванням знань основних характеристик предметів і явищ навколишнього світу та просторових відношень. Подолати це можна за допомогою використання у роботі з дошкільниками дидактичних ігор.

1.3 Значення дидактичних ігор у роботі з дошкільниками

Традиційно у системі сенсорної освіти формування різноманітних сенсорних навичок проходить під час змістовної практичної діяльності. У процесі, що веде до формування опорних понять, відбувається певне несвідоме накопичення сенсорного досвіду, коли дитина привласнює знання у процесі своєї життєдіяльності. Наступним етапом у формуванні сенсорного поля вважається маніпулювання предметами, що містять сенсорну інформацію, тобто сенсорним матеріалом. Вчені, які наголошують на навчанні як повністю спланованому і контрольованому процесі, не визнавали, що маніпулювання є корисним для розвитку дитини. Зокрема Є. Радіна вважала маніпулювання шкідливим для розвитку немовляти. Отже, традиційна система сенсорного виховання (П. Гальперін), на противагу маніпуляції, зосереджувалася на тому, щоб дати дитині уявлення про ситуації та дії, які вона має виконати у так би мовити готовому вигляді. На противагу цьому, Дж. Гібсон та Е. Гібсон вважають, що багаторазові спроби і помилки та власні «відкриття» дитини мають велике значення не лише для органів чуття, а й для загального інтелектуального розвитку дитини. На сьогодні вітчизняні вчені також визнають, що діяльність маніпулювання предметами є дуже важливою для розвитку немовлят. Зокрема, Т. Поніманська пояснює, що важливо розвивати діяльність маніпулювання предметами в ранньому віці, щоб діти пізнавали світ і розвивали усвідомлення та самоусвідомлення [44].

Згідно з поглядами Л. Венгера, сенсорне виховання дошкільника має відбуватися в умовах розв'язання дитиною завдань, що передбачають сприймання предметів та явищ навколишнього світу, а також їхніх основних ознак [2].

До того часу, поки малюк не зможе усвідомити суть задачі й не почне робити спроби розв'язати її, зарано говорити про успіхи в сприйманні властивостей і співвідношень [21; 49].

Багатьма вченими виокремлювався така ситуація під час формування сенсорних еталонів у дошкільників, за якої малюк здатен правильно обрати предмети і дібрати до них характерні ознаки, проте відмовляється назвати їх або плутається у назвах і зупиняється на неправильному варіанті. Справа в тому, що дошкільник зіставляє предмети за принципом «такий – нетакий», за наперед виокремленою властивістю – колір, форма, розмір тощо, – відтак діє за принципом його спроб і помилок [18; 49; 55].

Озвучування вражень малюка внаслідок називання характерних ознак і відношень педагогом зумовлює формування комплексного сприймання у дитини, тобто передбачає задіяння усіх органів чуття: очей, вух, кінчиків пальців тощо. Завдяки цьому у дитини виникає власне образ потрібного предмета, явища чи ознаки. Успішність засвоєння сенсорних еталонів дошкільників у сенсомоторному аспекті виявляється у віднайденні якнайбільшої кількості сенсорних змістів, ознайомленні з комплексами ознак і співвідношень, в об'єднанні засвоєних змістів за допомогою деталізації характерних властивостей предметів і явищ навколишнього середовища [25; 28].

Якщо дитина має достатні навички в розрізненні предметів, то на етапі вербалізації еталонних уявлень у неї буде менше помилок як під час співвідношення предметів, так і під час називання їхніх властивостей. На цій стадії сформованості еталонних уявлень, з огляду на опанування мови, перцептивний розвиток дошкільника стає більш усвідомленим і набуває категоріального значення.

Отже, вивчивши вищезазначені думки, можна зробити узагальнення, що ознайомлення дитини раннього віку з сенсорними еталонами обумовлює формування загалом когнітивної сфери дошкільника. Результативність цих процесів визначається характером відношень між педагогом і вихованцями. Оптимізувати усталеність сенсорних еталонів у молодших дошкільників здатне формування сенсорної культури, адже цей процес починається на рівні підсвідомості і обумовлюється спонтанністю дитячої перцепції.

Під систематичним і цілеспрямованим розвитком сенсорної культури дітей треба розуміти ситуацію, за якої педагоги створюють активне розвивальне середовище, насичене сенсорними матеріалами, зокрема сенсорними завданнями, зорієнтовані на вимоги програми та ступінь сформованості стандартних уявлень у кожної дитини в групі [20]. Педагог опосередковано впливає на накопичення кожною дитиною сенсорного досвіду, надаючи дидактичну підтримку сенсорному розвитку дитини через об'єкти навколишнього середовища. Вихователь стимулює сенсорну поведінку дитини з урахуванням особисті інтереси дитини в сенсорній інформації. У такий спосіб долаються початкові обмеження сенсорної інформації, що надходить до сенсорної системи дитини. Інакше кажучи, важлива для розвитку дитини сенсорна інформація перетворюється з «сенсорного шуму» на те, на що дитина звертає увагу [40]. На рівні ідентифікації за принципом «такий – нетакий» дитина починає пізнавати і свідомо сприймати сенсорний контент.

Отже, саме дидактичне забезпечення сенсорного виховання може гарантувати позитивний розвиток сенсорної культури дітей. Саме діяльність в ігровій формі може допомогти дітям здійснити перехід від звичайного споглядання предметів до усвідомлення їхньої сутності [43; 50].

Гра – це особлива діяльність, яка зароджується в ранньому дитинстві і перебуває поруч з людиною усе життя. Гра є найважливішим видом діяльності в ранньому дитинстві і зумовлює найсуттєвіші психічні перетворення, що супроводжують дитину у моменти переходу її на вищі сходи розвитку [9].

Гра має свої закони розвитку, кожному віку відповідає певний етап [19]. Правильна побудова гри передбачає постійне ускладнення, що, зі свого боку, сприяє сталому розвитку інтелектуальних здібностей дитини дошкільного віку, покращує розуміння дитиною предметів і явищ навколишнього світу, їхніх властивостей і відношень. Результативність використання ігор в освітньо-виховному процесі залежить від рівня обізнаності педагога у психологічних особливостях дітей групи, а також від того, чи усвідомлює він психологічний вплив кожного етапу гри на розумовий розвиток вихованців. Під час гри педагог за допомогою методів, що сприяють розвитку впевненості, самостійності, мислення, творчості, мовлення дитини, здатен управляти грою вихованців, навіть не якщо не бере прямої участі. Найсуттєвіша педагогічна цінність гри, особливо у формі дитячої самодіяльності, полягає у її здатності здійснювати свій позитивний вплив на психічний розвиток дитини [42].

Задля формування сенсорних еталонів дошкільників педагоги активно використовують у своїй практиці дидактичні ігри. Ігри мають значний вплив на розвиток дитини: здатні розвивати її фізично, психологічно й особистісно, адже, саме граючись, відбувається знайомство малюка з навколишнім світом, розвиток уяви, фантазії, навичок комунікації [36].

Зокрема дидактичні ігри переважно спрямовані на пізнання світу, нових речей, їхнього призначення, формування почуттів, а також знань про якості і властивості. Отже, саме дидактичний супровід сенсорного виховання дошкільника може забезпечити активний розвиток його сенсорної культури. У гри є свої закони розвитку, обумовлені віком вихованців. Коли умови постійно ускладнюються, забезпечується сталий розвиток розумових здібностей дитини, деталізується її сприймання предметів, явищ, їхніх властивостей і співвідношень [10].

Класифікувати дидактичні ігри можна за такими критеріями [23]:

- 1) характер матеріалу (ігри з предметами: «Мозаїка», «Кубики», «Пірамідка», «Склади за зразком (з використанням жолудів, шишок, каштанів)»; настільно-друковані: «Знайди пару», «Де чия тінь?»),

- «Лото», «Доміно», «Хто що їсть?»); словесні: «Коли це буває? (пори року)», «Знайди відмінності», «Скажи навпаки»);
- 2) навчальний зміст (для сенсорного виховання: «Якого кольору?», «Довгий чи короткий?», «Що вище?»); словесні: «Що ти бачиш?», «Хто як говорить?»; для ознайомлення з природою: «Відгадай квітку за описом», «Їстівне / неїстівне», «З якого дерева листочок?», «Мама і маляки»; для формування математичних уявлень: «Один чи багато?», «Математична гусінь»);
- 3) правила (ігри з самоконтролем: «Сортер», «Матрьошка», «Втулки» тощо; ігри з чітко прописаними правилами: настільно-друковані ігри, ігри-доручення; ігри без чітко визначених правил: словесні, ігри-припущення, ігри-бесіди тощо);
- 4) організація (ігри-подорожі: «На бабусинім подвір'ї», «Пожежа в лісі», «На північному полюсі»; ігри-доручення: «Збери у кошик кубики синього кольору», «Склади в мішечок іграшки круглої форми», «Поклади в синій кошик інструменти лікаря, а в рожевий – перукаря»; ігри-припущення: «Що ти одягнеш на вулицю, якщо піде дощ?», «Якби ми збиралися на море, що б ми взяли з собою?»; ігри-загадки: «Впізнай тваринку», «Що змінилося?», «Чого не стало?»; ігри-бесіди: «Що тобі снилося?», «Яка сьогодні погода?», «Кого ти зустрів по дорозі в садочок?»);
- 5) взаємодія дітей;
- 6) роль вихователя.

З-поміж причин, внаслідок яких дошкільники припускаються помилок у сприйманні, можна назвати недостатні розумові здібності, слабкі знання просторових відношень та ознак предметів. виправити ситуацію допоможе якісно створене предметно-розвивальне середовище, наповнене достатньою кількістю ігрових засобів, зокрема дидактичними іграми.

Висновки до розділу 1

Отже, проблема сенсорного розвитку дошкільників була актуальною на всіх етапах розвитку педагогіки та вікової психології і не втратила своєї актуальності і сьогодні. Окреслену проблематику у своїх роботах розглядали Я. Коменський, Ф. Фребель, М. Монтесорі, Ж. Декролі, К. Ушинський, Л. Венгер, Л. Виготський, О. Запорожець та ін.

Сенсорні можливості дитини формуються під час сприймання нею предметів і явищ навколишнього світу, а також їхніх рис, ознак, властивостей і співвідношень. Перцептивний розвиток дитини тісно перегукується із загальним інтелектуальним розвитком, а також опануванням малюком мовлення. Надважливим у сенсомоторному розвитку дошкільника є усвідомлене сприймання та відтворення у своїй життєдіяльності суспільного сенсорного досвіду, опанування перцептивних дій, удосконалення їх.

Сприймання – це відбиття людиною предмета або явища загалом, коли вони безпосередньо здійснюють вплив на органи чуття. Сприймання можна розглядати як комплекс чуттів. Треба пам'ятати, що механіка перцептивних процесів має значно складнішу структуру, на противагу побудові відчуттів. Саме цим зумовлені відмінності у перебігу формування у дітей сприймання, з одного боку, та чутливості і моторики – з іншого.

Процеси засвоєння дитиною суспільного досвіду і набуття власного не відбуваються ізольовано один від одного. Їхній перебіг є одночасним, взаємозумовленим і взаємопов'язаним. Розвиток сприймання характеризується, у такий спосіб, не лише зміною його точності, обсягу, осмисленості, а й перебудовою власне способу сприймання.

Помилки у сприйманні дітей дошкільного віку можна пояснити зокрема слабкою розумовою спроможністю, недостатнім опануванням знань властивостей предметів і явищ дійсності, їхніх співвідношень. Задля того щоб реалізація сенсорного виховання дітей дошкільного віку взагалі і успішне формування сенсорних еталонів зокрема були якомога ефективнішими, предметно-розвивальне середовище, що оточує дитину, має бути якнайбільше

насиченим ігровими засобами. Значне зростання результативності спостерігається в умовах широкого використання дидактичних ігор різних видів.

РОЗДІЛ 2. ІНКЛЮЗІЯ В ЗДО: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І РЕАЛІЗАЦІЯ

2.1 Інклюзивна освіта: поняття, організація, значення

Інклюзія в освіті є одним із головних пріоритетів освітньої реформи. З огляду на впровадженням концепції «Нова українська школа» та нових освітніх стандартів початкової освіти відбулася низка змін на рівні 1–4 класів. Однак існує велика потреба у розвитку інклюзивної освіти на рівні дошкільних навчальних закладів. Це зумовлено тим, що раннє дитинство та дошкільні роки є вирішальними для розвитку всіх дітей, а для дітей з ООП цей період є особливо важливим [11].

ЮНЕСКО пропонує погляд на інклюзію як на процес, що постійно розвивається, який позитивно сприймає різноманітність учнів у навчальному середовищі та розглядає індивідуальні особливості розвитку дітей як можливості для розвитку, а не як проблеми. Отже, інклюзія не обмежується суто організаційними перетвореннями, а постає як певна філософія в освіті [12].

Отже, висвітлимо основні параметри, важливі для правильного сприймання інклюзії як процесу:

1. Інклюзію варто розглядати як процес постійного пошуку результативних роботи з різноманітністю. Інклюзія вчить дітей і дорослих, як жити з інакшістю, і виступає у ролі стимула для навчання.

2. Інклюзія покликана знайти й нівелювати бар'єри. Вона збирає, аналізує, інтегрує та оцінює інформацію з різних джерел для покращення освітньої політики та практики, а також для сприяння навчанню дітей і дорослих.

3. Інклюзія передбачає створення сприятливих умов для присутності, участі та досягнень усіх учнів. Під «присутністю» треба розуміти місце, де діти навчаються і яке вони регулярно відвідують. «Участь» означає якість навчального процесу та необхідність враховувати думки учнів. «Досягнення»

означає результати навчання за всією навчальною програмою, а не тільки результати тестів та іспитів.

4. Інклюзія передбачає приділення особливої уваги до дітей, які перебувають у «групі ризику» виключення або академічної неуспішності. Існує моральний обов'язок ретельно відстежувати групи учнів, які за статистикою найімовірніше належать до «групі ризику», і, за необхідності, вживати заходів для забезпечення їхньої участі та успішності в загальноосвітньому середовищі [14].

Інклюзія як світоглядному освітньому поняттю притаманна динамічність у розвитку. Вона має вирішальне значення для розробки політики і плану дій, що мають на меті нівелювання причин і наслідків дискримінації, нерівності та виключення.

Інклюзивний освітній процес передбачає інтеграцію дітей з ООП до ЗДО, їхніх колективів, що підкреслює цінність кожного для суспільства. Організація інклюзивної освіти дає змогу дітям з ООП не замикатися у собі, не боятися світу і не комплексувати щодо своєї інакшості [56].

У навчальних закладах мають бути дотримані специфічні умови, які б обумовили найвищі результати навчання й виховання дітей з ООП. У цьому полягає ключовий принцип інклюзії.

У цьому контексті виникає необхідність створення реальних умов дошкільної інклюзивної освіти, які забезпечать дітям з ООП надання всіх освітніх послуг, різних за формою та змістом, зокрема корекційно-розвивальних, оздоровчо-лікувальних, соціально-психологічних [54].

Інклюзія – це процес реальної інтеграції осіб з інвалідністю в активне соціальне життя. Вона однаково необхідна для всіх членів суспільства.

Інклюзивна освіта – це навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами в навчальних закладах, де існують необхідні умови для забезпечення максимальної ефективності освітнього процесу [15].

Т. Лорман у своїй роботі «Сім стовпів інклюзії» називає такі умови впровадження інклюзивної освіти [29]:

1. *Розвиток позитивного ставлення*, тобто досягнення схвального ставлення з боку освітян є найголовнішою передумовою забезпечення успішної інклюзивної освіти.
2. *Політика і лідерство, спрямовані на надання підтримки*, тобто національні політика і законодавство не повинні обмежувати доступ, а мають бути сумісними з міжнародною політикою позитивного ставлення до інклюзивної освіти.
3. *Процеси, що відбуваються в ЗДО, мають ґрунтуватися на підтвердженій результатими досліджень практичній діяльності*, тобто весь навчальний заклад, а не хтось із педагогів ізольовано, має бути відданий справі впровадження інклюзії, тоді і тільки тоді вона буде успішною [29; 34].
4. *Гнучка навчальна програма і педагогіка*, що мають бути орієнтовані насамперед на дитину, концентрувати увагу на взаємовідносинах, що формуються у мікроколективах.
5. *Залучення громади*. Цей рівень підтримки охоплює співпрацю з громадськими організаціями, які зосереджені на просуванні інклюзивної освіти та допомагають залучати додаткові людські та матеріальні ресурси.
6. *Змістовна рефлексія*, що передбачає ведення педагогами щоденників, журналів, розробок анкет / показників / індексів, аркушів спостережень, оцінка колегами планів, методів навчання, взаємовідвідування занять, взаємообмін інклюзивним досвідом.
7. *Необхідне навчання та ресурси*. Йдеться насамперед про необхідну інформаційну та матеріальну базу для впровадження інклюзивної освіти в ЗДО, про підготовку кваліфікованих спеціалістів.

Дослідники Великобританії Т. Бут та М. Ейнскоу інклюзивну освіту розглядають як стратегію, до розробки і реалізації якої залучені всі учасники освітнього процесу: діти, батьки, працівники й адміністрація закладу освіти, і за допомогою якої долаються перешкоди в отриманні якісної освіти будь-якою

дитиною. Зазначені вчені є авторами поняття «індексу інклюзії» – механізму самооцінювання, сутність якого розкривається в таких аспектах, як інклюзивна культура, інклюзивна політика, інклюзивна практика [12].

Формування інклюзивної культури базується на такій системі цінностей, за якої заклад освіти перетворюється на осередок доброзичливості, безпеки і прийняття, який мотивує вихованців до співпраці та взаємодопомоги. За такої грамотно сформованої культури вибудовується єдина для всіх учасників освітнього процесу ціннісна система, що зумовлює постійний і безперервний розвиток закладу освіти.

Підґрунтям для становлення інклюзивної політики є побудова чіткої структури цілей і принципів управління процесом навчання. У цьому контексті ключовим принципом виступає цінність кожної окремо взятої дитини. Інклюзивна політика спрямована передусім на підтримку закладів освіти, стратегія роботи яких спрямована на формування інклюзивного освітнього середовища, в питаннях посилення їхньої спроможності задовольнити потреби вихованців з ООП різних видів. Метою інклюзивної політики є охоплення якнайбільшої кількості дітей певного регіону і нівелювання факторів виключення дітей з освітнього процесу.

Інклюзивна практика дає відповіді на питання:

- 1) Чому навчати?
- 2) Як навчати?
- 3) Який вплив здійснює інклюзія на зміст і структуру освітнього процесу?

В інклюзивній практиці на сьогодні вже виявлені такі ключові принципи:

- 1) спочатку треба врахувати ООП;
- 2) діти – ресурс навчання, коли вони допомагають один одному;
- 3) активна злагоджена співпраця педагогів і батьків.

Метою інклюзивної освіти в ЗДО є підготовка дитини з ООП до вступу до закладів загальної середньої освіти (школи) з адекватною загальною та психологічною готовністю до навчання, мотивацією до навчання, навичками

вираження та підтримання соціальної комунікації з однолітками та дорослими, належним ступенем самостійності та адекватною і позитивною самооцінкою, а також максимально можлива компенсація первинних та вторинних порушень [17].

Водночас існує низка завдань інклюзивного навчання в ЗДО, зокрема [33]:

- розвиток потенційних можливостей дітей із порушенням фізичного, інтелектуального розвитку в спільній діяльності зі здоровими однолітками;
- організація психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП в ЗДО;
- реалізація корекційно-розвиткового навчання, спрямованого на виправлення або послаблення наявних у дітей фізичних і / або психічних порушень, які заважають їхньому успішному навчанню й розвитку;
- створення адаптивно-освітнього простору, який задовольнить освітні потреби дитини з порушенням фізичного і / або інтелектуального розвитку;
- формування життєво важливого досвіду та цілеспрямованого розвитку когнітивних, мовленнєвих, моторних, соціальних функцій у дітей, які дадуть змогу знизити залежність дитини від сторонньої допомоги та підвищити соціальну адаптацію;
- формування в суспільстві позитивного ставлення до дітей з ООП;
- надання консультативної допомоги сім'ям, які виховують дітей з ООП, напрацювання оптимальних варіантів сімейного виховання.

Інклюзивне навчання та виховання можуть бути впроваджені для таких дітей [53]:

- з вадами розумового розвитку;
- із затримкою психічного розвитку;
- з тяжкими вадами мовлення;
- з порушеннями зору;
- з порушеннями слуху;
- з порушеннями функцій опорно-рухового апарату;
- з емоційно-вольовими порушеннями та аутичним спектром [45].

Освітній процес в інклюзивному навчальному закладі має бути організований відповідно до результатів ІІР з урахуванням рівня супроводу. Існує п'ять рівнів підтримки залежно від ступенів прояву труднощів під час освітнього процесу:

- I ступінь прояву – поодинокі, незначні труднощі;
- II ступінь прояву – труднощі легкого ступеня прояву;
- III ступінь прояву – труднощі помірного ступеня прояву;
- IV ступінь прояву – труднощі важкого ступеня прояву;
- V ступінь прояву – труднощі найтяжчого ступеня прояву [16].

У закладі мають бути створені необхідні умови для здобуття дошкільної освіти дитиною з ООП, до яких належать:

- використання адаптивних та спеціальних програм;
- впровадження програм, що враховують особливості психофізичного розвитку та можливостей дитини;
- забезпечення можливості засвоєння освітніх програм у межах індивідуальної програми розвитку;
- застосування особливих методів навчання;
- здійснення варіативних форм і методів організації дитячої діяльності;
- використання спеціальних дидактичних посібників і матеріалів;
- використання спеціального навчального технічного обладнання;
- надання послуг асистента вихователя, асистента дитини;
- комплексний психолого-педагогічний супровід, проведення корекційно-розвиткових занять [24].

Основними завданнями інклюзивного навчання та виховання дітей з ООП в ЗДО є [6; 30]:

- 1) розвивати потенційні можливості дітей з ООП в спільній діяльності зі здоровими однолітками;
- 2) організувати психолого-педагогічний супровід дітей з ООП в ЗДО;

- 3) реалізувати корекційно-розвивальне навчання, спрямоване на корекцію або зменшення наявних у дітей фізичних або психічних порушень, які заважають їхньому успішному навчанню і розвитку;
- 4) створити адаптивно-освітній простір, який задовольнить освітні потреби дитини з порушеннями фізичного, інтелектуального або психічного розвитку;
- 5) сформувати життєвий досвід та цілеспрямований розвиток когнітивних, мовленнєвих, моторних, соціальних компетенцій у дошкільників, які дадуть змогу знизити залежність дитини від допомоги дорослих та полегшити соціальну адаптацію;
- 6) сформувати в суспільстві позитивне ставлення до дітей з ООП, створити психологічно комфортне середовище у ЗДО;
- 7) запобігати виникненню та подолання (за наявності) вторинних, третинних порушень фізичного або психічного розвитку у дітей з ООП;
- 8) надати консультативну допомогу сім'ям, які виховують дітей з ООП, залучити законних представників до процесу навчання та виховання дитини, сформувати у них адекватне ставлення до особливостей її розвитку, напрацювати оптимальні варіанти сімейного виховання.

Під час перебування в групі з нормотиповими ровесниками уможлиблюється розвиток комунікативних та соціальних навичок дитини з ООП відповідно до її віку. З погляду інтелектуального розвитку, заняття з дітьми з особливими потребами допомагають зосередити їхню увагу та мотивувати до навчання. Успішний досвід навчання в інклюзивних групах створює основу для подальшої участі дітей з особливими потребами в освіті та професійного розвитку впродовж усього життя [25].

Інклюзивні групи створюються в дошкільних навчальних закладах України незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, до якої вони належать [45].

Інклюзивні групи формуються відповідно до критеріїв, визначених Положенням про дошкільний навчальний заклад, Порядком функціонування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, Санітарними нормами та Інструкцією з організації догляду за дітьми в дошкільних навчальних закладах, віком дитини, особливостями сім'ї та особливими освітніми потребами, комплектуються з урахуванням побажань батьків або осіб, які їх замінюють (Наказ МОН України від 06.02.2015 року № 104/52).

З метою підвищення результативності навчального процесу кількість осіб в інклюзивній групі має бути обмежена до 15, з них 1–3 дітей з ООП, зокрема з інвалідністю, залежно від складності порушення.

Пріоритетними напрямками роботи з інклюзивного виховання є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожної дитини для того, щоб вона почувалася неповторним, повноцінним учасником суспільного життя. Життя серед однолітків допомагає дітям з ООП адаптуватися до нормальних життєвих ситуацій, позбутися почуття ізольованості, відчуження. Водночас діти, які їх оточують, і дорослі відпрацьовують навички спілкування та співпраці, у них у такий спосіб виробляється соціальна відповідальність за тих, хто поруч, розуміння того, що людям з ООП необхідна не тільки підтримка та допомога, а зокрема прийняття та визнання [65].

Принципи організації роботи з дітьми з ООП в групах з інклюзивною формою навчання [33; 41]:

- індивідуалізації та диференціації;
- єдності сенсорного (безпосередній чуттєвий досвід дитини як основа розвитку), мовленнєвого (формування різних видів мовленнєвої компетенції), лінгвістичного (засвоєння мовних засобів), комунікативного (залучення дітей у різні форми спілкування) розвитку;
- підтримки самостійної активності дитини;
- міждисциплінарного підходу (освіта дитини з психофізичним рушенням вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу до визначення впровадження методів і засобів її виховання, навчання і розвитку);

- варіативності в організації процесів навчання і виховання;
- активного включення в освітній процес всіх його учасників: дітей, батьків і фахівців;
- партнерської взаємодії з родиною, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами (організація такої взаємодії передбачає зустрічі з батьками, бесіди, консультації, інформаційну підтримку, складання ІПР з урахуванням запитів сім'ї, залучення батьків до корекційно-розвивальної роботи, організацію зустрічей з фахівцями тощо).

Розробленням корекційно-розвиткової програми займаються спеціалісти з інклюзивно-ресурсного центру тільки після того, як буде завершено проведення комплексного психолого-педагогічного вивчення, що є основою для Команди психолого-педагогічного супроводу у ЗДО під час затвердження ІПР [41].

На сьогодні існують такі основні програми розвитку дітей з ООП:

- 1) **«Віконечко»** – програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років (від 12.04.2013 року № 1/11-6943);
- 2) **«Розквіт»** – комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом (від 04.04.2013 року № 1/11-6544);
- 3) **Програма** розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату (від 05.12.2012 року № 1/11-18795);
- 4) **Програма** розвитку глухих дітей дошкільного віку (від 17.07.2013 року № 1/11-11626);
- 5) **«Стежки у світ»** – програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом (від 12.04.2013 року № 1/11-6942);
- 6) **Програма** розвитку дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень (від 11.09.2013 року № 1/11-13887);
- 7) **Програма** розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю (від 12.04.2013 року № 1/11-6940);

8) *Методичний посібник з музикотерапії* для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку (Лист № 1/11-6939 від 12.04.2013 року);

9) *Ю. В. Рібцун*. «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення»: програмно-методичний комплекс (гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 05.12.2012 року № 1/11-187-98);

10) *Програмно-методичний комплекс* «Програма розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років» (гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 05.12.2012 року № 1/11-187-97).

Виховна робота з дітьми з ООП, зокрема з інвалідністю, спрямована на їхню соціалізацію, формування позитивної самооцінки.

Отже, сучасний ЗДО відкритий для всіх дітей. Включення дітей з ООП в освітній процес ЗДО змінює, насамперед, ставлення педагогів до розуміння особливостей розвитку дітей та врахування їхніх особливих потреб і потенційних можливостей розвитку в освітній діяльності. Оскільки нівелювати особливості дітей з порушеннями психофізичного розвитку неможливо, необхідно змінювати організацію освітнього процесу в групі з метою вирішення завдань навчання, виховання та розвитку всіх дітей у групі.

2.2 Нормативна база інклюзивної освіти

Інклюзивна освіта – це перший крок до визнання цінності кожної дитини, поваги до її особистості, прийняття її індивідуальності та унікальності, забезпечення її повноцінного розвитку та повноцінного життя в суспільстві. Сучасне громадянське суспільство не може існувати без активної участі всіх його членів у різних видах діяльності, поваги до прав і свобод кожної людини та необхідних гарантій безпеки, свободи і рівності.

Формуванням політики в питаннях інклюзивної освіти займаються такі міжнародні організації, як Організація Об'єднаних Націй (ООН) ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку (OECD). Після ратифікації Україною міжнародних правових документів, ми зобов'язані дотримуватися загальнолюдських прав, зокрема щодо здобуття якісної освіти дітьми з ООП, законодавчо визнати принципи інклюзивної освіти. Запровадження інклюзивної освіти регламентується низкою міжнародних та державних нормативно-правових документів, зокрема:

- Всесвітньою Декларацією прав людини (1948);
- Декларацією прав дитини (1959);
- Декларацією про права інвалідів (1975);
- Конвенцією про права дитини (1989), що була ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 р.;
- Всесвітньою декларацією «Освіта для всіх» (1990);
- Стандартними правилами ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993);
- Саламанкською декларацією та Програмою дій (1994);
- Програмою дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами (1994);
- Дакарською Декларацією (2000);
- Конвенцією ООН про права інвалідів 2006 р. ст. 24, що була ратифікована Постановою Верховної Ради України 16.12.2009 р.;
- Резолюцією 48 сесії ЮНЕСКО «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє».

У зазначених міжнародних документах з прав людини сформульовано ключові стандарти щодо права на здобуття освіти. Розглянемо деякі з них.

Загальна декларація прав людини, проголошена ООН 10 грудня 1948 р.

Ст. 26: кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною,

а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного; батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Конвенція про права дитини (1989), ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 р.

Ст. 2: держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Ст. 23: держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і гідне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.

Ст. 28: держави-учасниці визнають право дитини на освіту.

Конвенція ООН про права інвалідів (2006), ратифікована Постановою Верховної Ради України 16.12.2009 р.

Ст. 5: держави-учасниці визнають, що всі особи є рівними перед законом і мають право на рівний захист закону й рівне користування ним без будь-якої дискримінації. Держави-учасниці забороняють будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності й гарантують інвалідам рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якому ґрунті.

Ст. 7: держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми-інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми. В усіх діях стосовно дітей-інвалідів першочергова увага приділяється вищим інтересам дитини.

Ст. 9: виявлення й усунення перешкод і бар'єрів, що перешкоджають доступності, повинні поширюватися на будинки, дороги, транспорт й інші внутрішні та зовнішні об'єкти, зокрема школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця.

Саламанкська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб із особливими потребами, прийнята Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими потребами 7–10 червня 1994 р.:

- йдеться про право на освіту кожної людини у тому вигляді, в якому воно зафіксовано в загальній Декларації прав людини 1948 р. і обов'язкове забезпечення цього права для всіх, незважаючи на індивідуальні розбіжності;

- зроблено заяву про те, що особи з ООП повинні мати доступ до навчання в звичайних закладах освіти, треба створити їм умови на основі педагогічних методів, орієнтованих передусім на дітей для задоволення цих потреб. Звичайні заклади освіти з інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінацією за ознакою інвалідності та неповносправності;

- заклик до міжнародного співтовариства схвалити навчання в інклюзивних закладах освіти і надати підтримку розвитку освіти осіб з ООП як невід'ємній частині всіх освітніх програм.

Отже, на основі висвітлених міжнародних документів можна зробити такі висновки:

- 1) право на освіту є одним із основних прав людини;
- 2) право на освіту осіб з психофізичними порушеннями має гарантуватися без дискримінації чи будь-яких обмежень;
- 3) держава має визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої і вищої освіти для дітей з ООП, молоді і дорослих в інтегрованих структурах, а система спеціальної освіти повинна розвиватися в напрямку формування інклюзивної моделі освіти.

В Україні прийняті нормативно-правові документи, що регламентують організацію інклюзивної освіти і закріплюють державні гарантії щодо надання освітніх послуг дітям з ООП. Розглянемо їх детальніше у Таблиці 1.

**Нормативно-правові документи, що регламентують організацію
інклюзивної освіти і закріплюють державні гарантії щодо надання
освітніх послуг дітям з ООП в Україні**

№ з/п	Назва документа, дата прийняття	Основні положення
1	Закон України «Про освіту» (Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу, 06 липня 2010 року № 2442-УІ)	Згідно з внесеними в законі змінами загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з ООП.
2	Концепція розвитку інклюзивної освіти (затверджена Наказом МОН України від 01.10.2010 року № 912)	Визначені шляхи впровадження інклюзивної освіти.
3	Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження «Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15 серпня 2011 року № 872.	Затверджує порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.
4	Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту 18.05.12 № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»	Інструктивно-методичний лист розроблено з метою реалізації Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872. Передумовою у забезпеченні успішності навчання дитини з ООП у загальноосвітньому навчальному закладі є індивідуалізація навчально-виховного процесу. Оцінювання навчальних досягнень учнів з ООП здійснюється за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями розвитку у системі загальної

		середньої освіти, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 р. № 329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за № 566/19304. Моніторинг навчальних досягнень учнів з розумовою відсталістю, зі складними вадами розвитку, які навчаються за індивідуальним навчальним планом і програмою, здійснюється за обсягом матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою.
5	Указ Президента України від 16 грудня 2012 року № 163/2011 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні»	Висвітлює питання затвердження реалізації прав дітей в Україні.
6	Нові соціальні Ініціативи Президента України: діти – майбутнє України (07 березня 2012 р.)	Висвітлені питання забезпечення доступу кожної дитини до дошкільної освіти, забезпечення дітей з ООП необхідними засобами реабілітації, забезпечення навчальною літературою спеціальних навчальних закладів для дітей з вадами зору, раннього виявлення і вчасної медико-соціальної реабілітації для дітей із вродженими вадами або із затримками розвитку.
7	Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.03.2013 р., протокол № 2/3-2 «Про впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах: реалії та перспективи»	Висвітлені питання впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах.
8	Указ Президента України № 344/2013 від 25 березня 2013 р. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». В освіті дітей з ООП	Ключові пункти: <ul style="list-style-type: none"> • розроблення методики раннього виявлення та проведення діагностики дітей з ООП; • удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з ООП; • відкриття дошкільних груп компенсуючого типу для дітей з ООП, які проживають у сільській місцевості; • розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання в дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах дітей та молоді, що потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; • пріоритетне фінансування, навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, що надають освітні послуги дітям і молоді з ООП, забезпечення

		архітектурної, транспортної та інформаційної доступності таких закладів для цієї категорії осіб.
9	Наказ МОН України від 14 червня 2013 р. № 768 «План заходів, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей-інвалідів»	<p>Ключові пункти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпечити охоплення дітей-інвалідів дошкільного та шкільного віку різними формами навчання, позашкільною освітою відповідно до стану здоров'я, їхніх можливостей та здібностей. • розробити перспективні плани розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням з урахуванням контингенту дітей з ООП; • укласти угоди між спеціальними загальноосвітніми школами-інтернатами, навчально-реабілітаційними центрами та загальноосвітніми школами щодо надання консультативної роботи педагогічним працівникам та корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з ООП, які навчаються в класах з інклюзивним навчанням.
10	Наказ МОН України від 23 липня 2013 року № 1034 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року»	<p>Ключові пункти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • подавати департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Єресько О. В.) інформацію про стан їхнього виконання для узагальнення та інформування Адміністрації Президента України до 10 вересня щороку, починаючи з 2013 р.; • внести зміни до регіональних програм розвитку освіти щодо запровадження інклюзивного навчання у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах протягом 2013–2015 рр.; • забезпечити проходження курсів підвищення кваліфікації педагогічними працівниками, які працюють з дітьми з ООП в дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах; • забезпечити організацію системної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку, які навчаються в групах / класах з інклюзивним навчанням у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах шляхом налагодження співпраці цих закладів з навчально-реабілітаційними центрами та спеціальними школами-інтернатами; • забезпечити доступність (архітектурну, інформаційно-технічну, кадрову забезпечення, навчально-розвивальне середовище) навчальних закладів різних типів для дітей з порушенням психофізичного розвитку, зокрема дітей-інвалідів; • налагодити співпрацю з громадськими організаціями, із управліннями охорони здоров'я, соціального захисту з питань забезпечення права на освіту та соціального захисту дітей-інвалідів; • організувати вивчення досвіду роботи навчальних закладів з інклюзивним навчанням, залучати до його висвітлення ЗМІ, видавництва;

		запровадити навчальну дисципліну «Основи інклюзивної освіти» у всіх вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку педагогічних працівників».
11	ЛИСТ МОН України від 08 серпня 2013 року № 1/9-533) «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами»	<p>Ключові пункти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у тісній взаємодії з ПМПК мають працювати визначені управлінням освіти і науки спеціальні або комбінованого типу дошкільні, опорні загальноосвітні з інклюзивними класами / групами навчальні заклади; • зміст корекційно-розвиткових занять повинен бути спрямований на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів, і реалізуватися через спеціально організовані групові та індивідуальні заняття за визначеними напрямками; • обов'язковою умовою у процесі складання індивідуального навчального плану та індивідуальної навчальної програми є врахування висновків та рекомендацій ПМПК щодо вибору для дитини навчальної програми; • розклад уроків для дітей з ООП складається з урахуванням індивідуальних особливостей їхньої навчально-пізнавальної діяльності, динаміки працездатності протягом дня і тижня та з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог; <p>відмова у зарахуванні дітей з ООП до загальноосвітнього навчального закладу за наявності рекомендації ПМПК та бажання батьків недопустима.</p>

Отже, аналіз українського законодавства та формування нормативно-правової бази щодо прав дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку, на освіту вказує на те, що інклюзивне навчання посідає особливе місце серед актуальних проблем освіти. Це зі свого боку спонукає українське суспільство до вирішення важливих питань щодо модернізації панівної системи освіти в питанні запровадження інклюзивного навчання та до подальшої кваліфікованої роботи в цьому напрямі.

2.3 Створення інклюзивного освітнього середовища в ЗДО

Сучасна система освіти в Україні і світі передбачає таку форму навчання, як інклюзивна освіта, щоб дати можливість дітям з ООП цілісно брати участь у загальноосвітньому середовищі, яке відповідає їхнім потребам

і здібностям. Інклюзивна освіта означає створення необхідних умов для того, щоб діти з особливими потребами могли набувати, засвоювати та використовувати знання, уміння та навички в різних видах діяльності разом з усіма своїми однолітками. Отже, загальна мета інклюзивної освіти полягає в забезпеченні необхідних умов для спільного виховання та навчання дітей з різними психофізичними особливостями у своєму розвитку.

Інклюзивне освітнє середовище – це сукупність умов, способів і засобів їхньої реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей, це умови, атмосфера і дії, спрямовані на те, щоб кожна дитина почувалася комфортно у ЗДО й могла реалізуватися як особистість [12; 58].

Завдання інклюзивного ЗДО полягає у [6; 30]:

- створенні комфортного простору для всіх дітей;
- створенні інклюзивного розвивального середовища, яке сприяє гармонійному розвитку особистості особливої дитини;
- формуванні толерантного товариства дітей, батьків, персоналу ЗДО;
- створенні у ЗДО педагогічної системи, зосередженої на потребах дитини та сім'ї.

З-поміж основних принципів організації роботи з дітьми з ООП потребами в групах з інклюзивною формою навчання треба зазначити такі [62]:

- принцип індивідуалізації та диференціації;
- принцип єдності сенсорного (безпосередній чуттєвий досвід дитини як основа розвитку), мовленнєвого (формування різних видів мовленнєвої компетенції), лінгвістичного (засвоєння мовних засобів), комунікативного (включення дітей у різні форми спілкування) розвитку;
- принцип підтримки самостійної активності дитини;
- принцип міждисциплінарного підходу (освіта дитини з психофізичним рушенням вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу до визначення впровадження методів і засобів її виховання, навчання і розвитку);

- принцип варіативності в організації процесів навчання і виховання;
- принцип активного включення в освітній процес всіх його учасників: дітей, батьків і фахівців;
- принцип партнерської взаємодії з родиною, яка виховує дитину з ООП (зустрічі з батьками, бесіди, консультації, інформаційна підтримка, складання індивідуальної програми розвитку з урахуванням запитів сім'ї, залучення батьків до корекційно-розвивальної роботи, організацію зустрічей з фахівцями тощо).

Факторами формування інклюзивного освітнього середовища є [62]:

- 1) формування інклюзивної культури;
- 2) якісний менеджмент і стратегічне планування;
- 3) учні, яким потрібна підтримка;
- 4) батьки, що виступають активними партнерами, учасниками інклюзивного навчання;
- 5) достатній, підготовлений персонал;
- 6) доступна інформаційна, матеріально-технічна база та інфраструктура;
- 7) фінансування, яке покриває потреби ЗДО.

Розглянемо детальніше кожен із факторів.

Формування культури інклюзивності передбачає:

1. Повагу до особистості
2. Повагу до культурного та релігійного досвіду
3. Повагу до сім'ї
4. Культивування відчуття приналежності до ЗДО
5. Чутливість до емоційного стану дітей та педагогів, розуміння емоцій та вміння їх контролювати
6. Зміст навчання
7. Створення простору, який не дискримінує
8. Підтримку кожного / кожної
9. Забезпечення комфортного психологічного середовища
10. Заохочення допомагати іншим

11. Коректні звертання та вживання термінів

Якісний менеджмент і стратегічне планування полягає у:

1) плануванні: напрям руху ЗДО до інклюзії має бути представлений у стратегії розвитку закладу, зокрема в місії, візії та цілях, що відбивають розвиток закладу в напрямі інклюзії, а також у більш тактичних документах – освітній програмі, річному плані роботи ЗДО;

2) управлінні та комунікації: комунікація із засновником закладу, ІРЦ, координація роботи заступників, педагогічної ради, залучення органів батьківського самоврядування, піклувальної ради;

3) формуванні структур для надання послуг інклюзивної освіти: створення команди психолого-педагогічного супроводу, облаштування ресурсної кімнати;

4) організації освітнього процесу: адаптація навчального середовища, налагодження командної роботи педагогів, реалізація індивідуальних програм розвитку тощо.

У ЗДО, який створює інклюзивне середовище та формує інклюзивну культуру, участь дітей є ключовим елементом інклюзії. ЗДО існує для дітей, і всі діти, є у них чи немає ООП, мають вони труднощі у навчанні чи навчання їм дається легко, живуть вони у цій громаді чи знайшли прихисток, рятуючись з родинами від війни, стають рівноправними учасниками всіх освітніх процесів [52].

Батьки як активні учасники процесу створення інклюзивного середовища є носіями надважливих знань про індивідуальні особливості розвитку дитини, ключові принципи успішної комунікації з нею. Тільки тісна і продуктивна співпраця адміністрації ЗДО, вихователів та інших батьків групи з батьками дитини з ООП може забезпечити створення приємної для всіх учасників освітнього процесу атмосфери, нівелювати ситуації стресу і непорозуміння, сформувати приємну взаємодію усіх дітей інклюзивної групи. Батьки беруть участь в ухваленні рішень щодо навчання їхніх дітей; думка батьків враховується під час визначення цілей і завдань на навчальний рік;

батьки беруть участь в ухваленні пропозицій щодо подальших шляхів корекційно-розвивальної роботи з їхньою дитиною влітку, на наступний навчальний рік.

Для створення якісного інклюзивного середовища необхідний спеціалізований персонал [59]:

- спеціальні педагоги (логопед, дефектолог, тифлопедагог, сурдопедагог);
- спеціалісти з різної терапії (арттерапія, мелотерапія, кінетотерапія);
- асистент дитини.

Персонал підтримки охоплює таких спеціалістів, як:

- асистент вихователя;
- психолог.

Доступна інформаційна база передбачає:

- 1) доступ педагогів до інформаційних ресурсів, необхідних для підвищення кваліфікації, вдосконалення навичок і саморозвитку;
- 2) методичні розробки, нормативні документи, профільна література;
- 3) зразки навчальних планів та розробок;
- 4) інформація та перелік освітніх онлайн-платформ, цифрових інструментів для створення різних дидактичних матеріалів для занять.

Під матеріально-технічною базою, необхідною для формування інклюзивного середовища, треба розуміти:

- 1) потужна і якісна мережа Інтернет з покриттям усіх приміщень ЗДО;
- 2) наявність комп'ютерів та відповідного програмного забезпечення, інтерактивних дошок тощо;
- 3) забезпечення вихованців допоміжними засобами для навчання (пристрої, обладнання, засоби, що здатні полегшити навчання, пристосування, комунікацію та надати підтримку особам з ООП);
- 4) наявність у ЗДО обладнання для мобільності (крісла колісні, ходунки), а також засобів відновлення, спеціальний транспорт для вихованців з порушеннями розвитку.

Інклюзія в освіті фінансується згідно зі ст. 103-3 Бюджетного кодексу України та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами».

З-поміж принципів створення інклюзивного освітнього простору в ЗДО назвемо такі [62]:

1. Принцип індивідуального підходу, який передбачає врахування особистих запитів кожного вихованця, що реалізується через добір у методиці спеціальних форм, методів і засобів, які здатні задовольнити ці вимоги. Це зумовлено насамперед тим, що до кожної вікової групи належать вихованці з відмінними стартовими можливостями, обмежувати які можуть різноманітні проблеми зі здоров'ям.

2. Принцип командного підходу, який обумовлює те, що в ЗДО, окрім вихователів, також представлені посади асистента вихователя, дефектолога, логопеда, психолога.

3. Принцип побудови розвивального середовища, що має різновиди, тобто включення в групу ЗДО вихованців із порушеннями розвитку передбачає зміни у методичному забезпеченні груп (закупівлю спеціальних посібників і матеріалів), застосування у роботі нових засобів, створення безпечного безбар'єрного середовища, продиктованого типом відмінності дитини.

4. Принцип родинно-орієнтованого супроводу передбачає, що сім'я дитини з ООП є обов'язковою ланкою у створенні розвивального освітнього середовища для дитини, і, відповідно, в основі психолого-педагогічного супроводу полягає родинне консультування, родинно-орієнтована психотерапія. Принцип зокрема дає змогу залучати батьків як активних учасників у кожний етап педагогічно процесу, також передбачає обов'язковий психологічний супровід дитини з ООП.

Отже, впровадження інклюзивної освіти потребує істотних змін. Цей складний процес вимагає радикального перегляду культури (системи цінностей), політики (принципів управління) і практики (організації роботи) функціонування закладів освіти, зокрема створення спеціального інклюзивного освітнього середовища, що ми розглядаємо як сукупність умов і способів, а також засобів їхньої реалізації для сумісного навчання, виховання та розвитку дітей з урахуванням потреб і можливостей кожного / кожної.

Висновки до розділу 2

Отже, сьогодні для України актуальними є питання, пов'язані з переосмисленням ставлення до дітей з ООП, що, зі свого боку, зумовлює радикальні зміни в системі освіти, зокрема в дошкільній.

Інклюзія в ЗДО – це процес, спрямований на перетворення закладів дошкільної освіти на заклади, в яких власне створений освітній простір здатен забезпечити мотивування й за потреби допомогу не тільки вихованцям, а й усім членам трудового колективу.

Дитина з особливостями психофізичного розвитку не повинна відчувати до себе особливого ставлення, вона має почуватися невимушено, комфортно, зусилля педагогів мають бути спрямовані на досягнення певного рівня самостійності такого вихованця. Надважливим завданням інклюзивного ЗДО є побудова стосунків між вихованцями на засадах взаєморозуміння, прийняття і взаємодопомоги. Тільки за таких умов у дитини з ООП з'являється можливість самоствердитися, набути певних навичок соціальної поведінки.

Впровадження інклюзивної форми навчання та виховання в освіті взагалі і ЗДО зокрема – це рух до дитини, до її особливостей і потреб, це перебудова всіх підходів і принципів до навчання і виховання дітей з порушеннями у своєму розвитку. Дуже важливим для усвідомлення є те, що не дитина зі своєю інакшістю має пристосовуватися до вимог панівної освітньої

системи, проте власне систему треба зорієнтувати на урахування і задоволення потреб кожної окремої дитини. Саме за такого підходу в ЗДО виграють усі: адміністрація, педагоги, їхні помічники і, найголовніше, – діти.

Правильним вбачається здійснення низки змін освітньої системи. Інклюзивна освіта передбачає, що всі діти різні, а відповідно навчальні заклади і освітня система мають враховувати і задовольняти особисті запити як вихованців, що мають порушення у своєму розвитку, так і малюків з нормотиповим розвитком. З огляду на це ключовими компонентами інклюзивного навчання можна назвати гнучкість, врахування особистісних характеристик, що зі свого боку визначають темп навчання кожної дитини. Часто застосування у вихованні і навчанні дітей методів і прийомів, здатних задовольнити особистісні запити, спроможність і специфіку розвитку, є базою для цих процесів.

Розвивально-корекційна робота тоді буде результативною, коли з боку педагогів буде відчуватися підтримка і дбайливе ставлення до дітей з порушеннями у своєму розвитку. Складовими результативного впровадження інклюзії в ЗДО є безпечне та безбар'єрне освітнє середовище, насичене іграми, та загальна атмосфера психологічного комфорту і прийняття кожного вихованця. Впровадження інклюзії в ЗДО має відбуватися не уривчасто, а як цілісна система, принципи якої поділяють усі без винятку члени колективу.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПОШУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ООП

Експериментальна частина кваліфікаційної роботи проводилася на базі КЗ «ДНЗ № 30 ВМР». В експерименті взяли участь 5 дітей з ООП двох молодших груп: група № 8 «Соняшник» (експериментальна група) (3 дитини: 2 дитини із затримкою мовленнєвого розвитку та 1 дитина із затримкою психічного розвитку другого рівня підтримки) та група № 6 «Золотий ключик» (контрольна) (2 дитини із затримкою мовленнєвого розвитку другого рівня підтримки). Експеримент тривав 4 тижні: з 02.10.2023 р. до 27.10.2023 р.

У межах експерименту 27.09.2023 р. була проведена первинна діагностика з формування сенсорних еталонів у дітей зазначених груп, в результаті якої усі діти групи № 8 продемонстрували допустимий рівень; у групі № 6 1 дитина показала допустимий рівень, 1 дитина – достатній.

№ з/п	Прізвище, ім'я дитини	Вік дитини	Вид порушення	Рівень		
				допустимий	достатній	високий
1	Борзов Олександр	4 роки	ЗМР	+		
2	Вознюк Макар	3 роки і 9 місяців	ЗМР	+		
3	Костішин Павло	4 роки і 2 місяці	ЗПР	+		
4	Василенко Дмитро	3 роки і 6 місяців	ЗМР	+		
5	Васильченко Святослава	3 роки і 10 місяців	ЗМР		+	
Разом				4	1	0

Для проведення експерименту було дібрано 10 дидактичний ігор, що сприяють засвоєнню сенсорних еталонів:

1. «Підбери ключ»
2. «Знайди пару»

3. «Зроби за зразком»
4. «Пори року»
5. «Один, два, багато»
6. «Де?»
7. «Завантаж машину»
8. «Геометрична гусінь»
9. «Один чи багато?»
10. «Великий / маленький?».

Експеримент передбачав, що діти кожного дня протягом чотирьох тижнів гратимуть у 2 гри. Отже, щопонеділка дітям пропонувалися ігри «Один чи багато?» та «Геометрична гусінь»; щовівторка – «Зроби за зразком» та «Завантаж машину»; щосередини – «Пори року» та «Один, два, багато»; щочетверга – «Великий / маленький?» та «Де?»; щоп'ятниці – «Знайди пару» та «Підбери ключ». В одну гру діти грали в першій половині дня, в другу – після вечері.

Перебіг експерименту

№ з/п	Дата, день тижня	Прізвище, ім'я дитини	Назва гри	Спостереження
1	02.10, понеділок	Борзов Олександр	1. «Один чи багато?» 2. «Геометрична гусінь»	1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 1. 2. Не назвав жодної геометричної фігури. Із запропонованих кольорів назвав тільки зелений. Гусінь не зібрав.
		Вознюк Макар		1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 2. 2. Не назвав жодної геометричної фігури. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий. Гусінь не зібрав.
		Костішин Павло		1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 2. 2. Не назвав жодної геометричної фігури. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий. Гусінь не зібрав.

2	03.10, вівторок	Борзов Олександр	1. «Зроби за зразком» 2. «Завантаж машину»	1. Правильно посадив одне звірятко. 2. Машину не завантажив, але правильно назвав червоний колір і коло.
		Вознюк Макар		1. Правильно посадив одне звірятко. 2. Машину не завантажив, але правильно назвав зелений колір і трикутник.
		Костішин Павло		1. Правильно посадив одне звірятко. 2. Машину не завантажив, але правильно назвав зелений колір і коло.
3	04.10, середа	Борзов Олександр	1. «Пори року» 2. «Один, два, багато»	1. Назвав літо і зиму. До зими дібрав 2 картки, до літа – 4. До весни і осені – жодної. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» і «багато» плутов. Назвав огірок.
		Вознюк Макар		1. Назвав літо і зиму. До зими дібрав 8 карток, до літа – 6. До весни і осені – по 4. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» і «багато» плутов. Назвав огірок і помідор.
		Костішин Павло		1. Назвав літо. До зими дібрав 7 карток, до літа – 3, до весни – 5, до осені – 1. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» і «багато» плутов. Назвав огірок, помідор і моркву.
4	05.10, четвер	Борзов Олександр	1. «Великий / маленький» 2. «Де?»	1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 7. Назвав ялинку, сонечко і м'яч. 2. Не назвав жодного прислівника.
		Вознюк Макар		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 8. Назвав краба, полуницю, сонечко і м'яч. 2. Не назвав жодного прислівника.
		Костішин Павло		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 8. Назвав курча, жучка сонечка і м'яч. 2. Не назвав жодного прислівника.
5	06.10, п'ятниця	Борзов Олександр	1. «Знайди пару»	1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив 5.

			2. «Підбери ключ»	2. Плував червоний і оранжевий кольори. Геометричні фігури взагалі не враховував.
		Вознюк Макар		1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив 5. 2. Не зрозумів, що, підбираючи ключ до замка, потрібно зважати не тільки на колір, але й на геометричну фігуру.
		Костішин Павло		1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив 6. 2. Не завжди враховував зображену геометричну фігуру.
6	09.10, понеділок	Борзов Олександр	1. «Один чи багато?» 2. «Геометрична гусінь»	1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 3. 2. Із геометричних фігур назвав коло і трикутник. Із запропонованих кольорів назвав тільки зелений і жовтий. Гусінь не зібрав.
		Вознюк Макар		1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 3. 2. Із геометричних фігур назвав коло і трикутник. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий і червоний. Гусінь не зібрав.
		Костішин Павло		1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 4. 2. Із геометричних фігур назвав коло, квадрат і трикутник. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний і синій. Гусінь зібрав.
7	10.10, вівторок	Борзов Олександр	1. «Зроби за зразком» 2. «Завантаж машину»	1. Правильно посадив два звірятка. 2. Машину не завантажив, але правильно назвав зелений колір і коло.
		Вознюк Макар		1. Правильно посадив два звірятка і назвав кольори вагончиків. 2. Машину завантажив, правильно назвав жовтий колір і овал та прямокутник.
		Костішин Павло		1. Правильно посадив усіх звіряток. 2. Машину завантажив, правильно назвав червоний колір і квадрат та трикутник.

8	11.10, серета	Борзов Олександр	1. «Пори року» 2. «Один, два, багато»	1. Назвав літо і зиму. До зими дібрав 8 карток, до літа – 9, до весни – 4, до осені – 2. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» – 3, «багато» – 4. Назвав огірок, помідор.
		Вознюк Макар		1. Назвав літо, зиму і осінь. До зими дібрав 9 карток, до літа – 7, до весни – 5, до осені – 6. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» – 5, «багато» – 5. Назвав огірок, помідор, кабачок.
		Костішин Павло		1. Назвав літо, зиму і весну. До зими дібрав 8 карток, до літа – 5, до весни – 6, до осені – 2. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» – 6, «багато» – 4. Назвав огірок, помідор, моркву, редис.
9	12.10, четвер	Борзов Олександр	1. «Великий / маленький» 2. «Де?»	1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 10. Назвав ялинку, сонечко, м'яч, жучка сонечка, полуницю. Назвав червоний і жовтий кольори. 2. Назвав і правильно показав прислівники «між», «за». В інших плутався.
		Вознюк Макар		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 11. Назвав краба, полуницю, сонечко, жучка, м'яч, цибулю. 2. Назвав і правильно показав прислівники «біля», «між», «за». В інших плутався.
		Костішин Павло		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 12. Назвав курча, жучка сонечка, м'яч, цибулю, снігура, крокодила. 2. Назвав і правильно показав прислівники «біля», «над», «між», «за». В інших плутався.
10	13.10, п'ятниця	Борзов Олександр	1. «Знайди пару» 2. «Підбери ключ»	1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив 6. 2. Плутав червоний і оранжевий кольори, геометричні фігури.
		Вознюк Макар		1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив 7. 2. Зрозумів, що, підбираючи ключ до замка, потрібно зважати не тільки на колір, але й на

				геометричну фігуру, але плутався.
		Костішин Павло		1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив 7. 2. Не завжди враховував зображену геометричну фігуру.
11	16.10, понеділок	Борзов Олександр	1. «Один чи багато?» 2. «Геометрична гусінь»	1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав 4. 2. Із геометричних фігур назвав коло, трикутник і квадрат. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний і синій. Гусінь не зібрав.
		Вознюк Макар		1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав усі 6. 2. Із геометричних фігур назвав коло, квадрат, овал і трикутник. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний, блакитний і синій. Гусінь зібрав.
		Костішин Павло		1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав усі 6. 2. Із геометричних фігур назвав коло, квадрат, ромб, трикутник. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний, синій, оранжевий, блакитний і фіолетовий, коричневий. Гусінь зібрав.
12	17.10, вівторок	Борзов Олександр	1. «Зроби за зразком» 2. «Завантаж машину»	1. Правильно посадив два звірятка. 2. Машину не завантажив, але правильно назвав зелений колір і коло.
		Вознюк Макар		1. Правильно посадив два звірятка і назвав кольори вагончиків. 2. Машину завантажив, правильно назвав синій колір і коло та квадрат.
		Костішин Павло		1. Правильно посадив усіх звіряток. 2. Машину завантажив, правильно назвав червоний колір і квадрат та трикутник.
13	18.10, середа	Борзов Олександр	1. «Пори року» 2. «Один, два, багато»	1. Назвав літо, зиму і осінь. До зими дібрав 10 карток, до літа – усі, до весни – 6, до осені – 9. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» – 6, «багато» –

				6. Назвав огірок, помідор, кабачок, редис, баклажан.
		Вознюк Макар		1. Назвав правильно усі пори року. До зими дібрав 11 карток, до літа – 10, до весни – 6, до осені – 8. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» – 8, «багато» – 8. Назвав огірок, помідор, кабачок, баклажан, морква.
		Костішин Павло		1. Правильно назвав усі пори року. До зими дібрав 12 карток, до літа – 11, до весни – 9, до осені – 10. 2. Правильно дібрав картинки «1», картинки «2» – 9, «багато» – 10. Назвав огірок, помідор, моркву, редис, баклажан, кабачок, буряк.
14	19.10, четвер	Борзов Олександр	1. «Великий / маленький» 2. «Де?»	1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 11. Назвав ялинку, сонечко, м'яч, жучка сонечка, полуницю, крокодила. 2. Назвав і правильно показав прислівники «між», «за», «під», «перед». В інших плутався.
		Вознюк Макар		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 11. Назвав краба, полуницю, сонечко, жучка, м'яч, цибулю, крокодила. 2. Назвав і правильно показав прислівники «біля», «між», «за», «перед». В інших плутався.
		Костішин Павло		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 12. Назвав курча, жучка сонечка, м'яч, цибулю, снігура, крокодила, мак. 2. Назвав і правильно показав прислівники «біля», «над», «між», «за», «перед». В інших плутався.
15	20.10, п'ятниця	Борзов Олександр	1. «Знайди пару» 2. «Підбери ключ»	1. Із запропонованих 10 картинок правильно усі. 2. Плутав червоний і оранжевий кольори, геометричні фігури.
		Вознюк Макар		1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив усі. 2. Зрозумів, що, підбираючи ключ до замка, потрібно зважати не тільки на колір, але й на геометричну фігуру, але плутався.

		Костішин Павло		<p>1. Із запропонованих 10 картинок правильно зіставив усі.</p> <p>2. Не завжди враховував зображену геометричну фігуру.</p>
16	23.10, понеділок	Борзов Олександр	<p>1. «Один чи багато?»</p> <p>2. «Геометрична гусінь»</p>	<p>1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав усі 6.</p> <p>2. Із геометричних фігур назвав коло, трикутник, квадрат, овал, прямокутник. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний, синій, оранжевий. Гусінь зібрав.</p>
		Вознюк Макар		<p>1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав усі 6.</p> <p>2. Із геометричних фігур назвав коло, квадрат, овал, трикутник, прямокутник, овал. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний, блакитний і синій. Гусінь зібрав.</p>
		Костішин Павло		<p>1. Із 6 запропонованих карток правильно обрав усі 6.</p> <p>2. Із геометричних фігур назвав коло, квадрат, ромб, трикутник. Із запропонованих кольорів назвав зелений, жовтий, червоний, синій і оранжевий. Гусінь зібрав.</p>
17	24.10, вівторок	Борзов Олександр	<p>1. «Зроби за зразком»</p> <p>2. «Завантаж машину»</p>	<p>1. Правильно посадив усіх звіряток, назвав кольори вагончиків, порахував кількість пасажирів (3).</p> <p>2. Машину завантажив, правильно назвав колір машини (жовтий) і геометричні фігури овал і прямокутник.</p>
		Вознюк Макар		<p>1. Правильно посадив усіх звіряток і назвав кольори вагончиків, порахував кількість пасажирів (3).</p> <p>2. Машину завантажив, правильно назвав колір машини (червоний) і геометричні фігури (овал, трикутник і квадрат).</p>
		Костішин Павло		<p>1. Правильно посадив усіх звіряток, назвав кольори вагончиків, порахував кількість пасажирів (3).</p> <p>2. Машину завантажив, правильно назвав колір машини (синій) і геометричні фігури (трикутник, квадрат, коло).</p>

18	25.10, серета	Борзов Олександр	1. «Пори року» 2. «Один, два, багато»	1. Правильно назвав усі пори року. До зими і літа дібрав усі картки, до весни – 10, до осені – 11. 2. Правильно дібрав усі картинки. Назвав огірок, помідор, кабачок, редис, баклажан, капусту, кукурудзу, перець. Добре орієнтувався у кольорах (зелений, червоний, жовтий).
		Вознюк Макар		1. Назвав правильно усі пори року. До зими і літа дібрав усі картки, до весни – 11, до осені – 10. 2. Правильно дібрав усі картинки. Правильно назвав усі овочі. Добре орієнтувався у кольорах (зелений, червоний, жовтий, оранжевий, бордовий).
		Костішин Павло		1. Правильно назвав усі пори року і дібрав картинки. 2. Правильно дібрав усі картинки. Правильно назвав усі овочі. Добре орієнтувався у кольорах (зелений, червоний, жовтий, оранжевий, бордовий).
19	26.10, четвер	Борзов Олександр	1. «Великий / маленький» 2. «Де?»	1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 12. Назвав ялинку, сонечко, м'яч, жучка сонечка, полуницю, крокодила, мак, пелікана, пташку (снігура). 2. Назвав і правильно показав прислівники «між», «за», «під», «перед», «у».
		Вознюк Макар		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав 13. Назвав краба, полуницю, сонечко, жучка, м'яч, цибулю, крокодила. 2. Назвав і правильно показав прислівники «біля», «між», «за», «перед», «у», «над».
		Костішин Павло		1. Із 14 запропонованих картинок правильно дібрав усі. Правильно назвав, що намальовано на картинках. 2. Назвав і правильно показав прислівники «біля», «над», «між», «за», «перед», «у», «під».
20	27.10, п'ятниця	Борзов Олександр	1. «Знайди пару» 2. «Підбери ключ»	1. Правильно зіставив усі картинки. 2. Правильно підібрав ключі за кольорами.

		Вознюк Макар		1. Правильно зіставив усі картинки. 2. Трохи плутався у геометричних фігурах.
		Костішин Павло		1. Правильно зіставив усі картинки. 2. Впорався із завданням.

На початку експерименту діти соромилися, ніяковіли, не завжди йшли на контакт. Поступово вдалося знайти підхід до кожного. Діти почали довіряти, а відтак – почуватися більш впевнено і поводитися більш розкуто. Найпростішими для дітей виявилися ігри «Великий чи маленький?» та «Знайди пару». Найскладнішими – ігри, що передбачають знання геометричних фігур («Геометрична гусінь», «Підбери ключ»), та на орієнтування в просторі («Де?»).

№ з/п	Прізвище, ім'я дитини	Вік дитини	Вид порушення	Група	Рівень		
					допустимий	достатній	високий
1	Борзов Олександр	4 роки	ЗМР	8		+	
2	Вознюк Макар	3 роки і 9 місяців	ЗМР	8		+	
3	Костішин Павло	4 роки і 2 місяці	ЗПР	8			+
4	Василенко Дмитро	3 роки і 6 місяців	ЗМР	6	+		
5	Васильченко Святослава	3 роки і 10 місяців	ЗМР	6		+	
Разом					1	3	1

Контрольний зріз знань дітей з ООП групи № 8 та групи № 6 з рівня сформованості сенсорних еталонів, проведений 30.10.2023 р., показав, що за 4 тижні діти експериментальної групи (група № 8) покращили свої знання з сенсорики: двоє підвищили рівень з допустимого до достатнього, а одна дитина з допустимого продемонструвала високий рівень. Рівень знань дітей контрольної групи (групи № 6) не змінився.

Отже, можемо зробити висновок, що використання дидактичних ігор сприяє швидшому засвоєнню сенсорних еталонів молодшими дошкільниками.

Висновки до розділу 3

Згідно з освітньою програмою «Дитина», за якою здійснюється освітньо-виховний процес в КЗ «ДНЗ № 30 ВМР», що є базою для експериментальної частини кваліфікаційної роботи, можна вважати, що дитина молодшого дошкільного віку успішно засвоїла програмовий зміст педагогічної роботи за освітньою лінією «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», якщо:

- 1) вона здатна порівняти контрастні за кількістю множини: один – багато, багато – мало;
- 2) вона опанувала способи прикладання та накладання частин однієї множини на частини іншої: менше, більше, порівну;
- 3) вона в побуті вмє рахувати предмети в межах 3;
- 4) вона опанувала навичку обстеження предметів за величиною, використовує мову жестів для того, щоб передати величину;
- 5) вона розрізняє об'ємні і площинні геометричні фігури, знає їхні назви і правильно називає: куб – квадрат, куля – круг;
- 6) вона навчилася визначати характерні риси геометричних фігур засобом прокочування їх по гладенькій поверхні (стіл, підлога), може зробити елементарні висновки;
- 7) вона як під час занять, так і в побуті навчилася групувати предмети: кількість, форма, величина;
- 8) вона вмє визначити розташування предметів відносно себе: вгорі (високо) – це там, де моя голова, внизу (низько) – це там, де мої ніжки;
- 9) вона може правильно визначити розташування предметів у просторі, а також розуміє і вдало використовує у своєму мовленні спеціальні

слова на позначення положення предметів: під, між, над, за, поруч, високо, низько;

- 10) вона здатна правильно визначити напрям руху і назвати його: вгору – вниз, вперед – назад;
- 11) вона може визначити і правильно назвати частину доби засобом спостереження за змінами у природі: сонце встало – ранок, сонце зайшло за обрій – вечір тощо;
- 12) вона розуміє часові відношення: учора – завтра, тепер – пізніше, спочатку – потім тощо.

Для засвоєння сенсорних еталонів у ЗДО проводяться спеціальні заняття і спостереження, що мають на меті:

- 1) розширення і збагачення досвіду малюків у сенсорно-пізнавальній діяльності;
- 2) сприяння формування у дітей основ ціннісно-емоційного ставлення до навколишнього світу та критичного мислення;
- 3) формування інтересу до навколишнього світу та елементарної сенсорно-пізнавальної діяльності;
- 4) залучення до здійснення математичних дій та операцій у різних видах діяльності;
- 5) розширення і збагачення первинних орієнтацій вихованців у кількісних, просторових та часових відношеннях навколишньої дійсності.

Науковий експеримент, проведений нами в межах кваліфікаційної роботи, показав, що успішному і швидшому засвоєнню сенсорних еталонів молодшими дошкільниками зокрема сприяє використання під час роботи з ними різноманітних дидактичних ігор. За 4 тижні, протягом яких ми в рамках експерименту грали щодня з дітьми в дидактичні ігри, спрямовані на запам'ятовування і вивчення кольорів, величини, форми, просторових відношень, кількості, всі дошкільники експериментальної групи підвищили свої знання з сенсорики.

ВИСНОВКИ

В Україні і світі сьогодні відбуваються радикальні зміни в системі освіти: переглядаються система цінностей, засади управління й організації роботи. Ці зміни зумовлені насамперед переосмисленням ставлення до дітей (людей), які мають особливі освітні потреби. На розвиток цього напрямку в освіті вказує зокрема аналіз вітчизняного законодавства та створення нормативно-правової бази щодо прав дитини з ООП на освіту. Сучасні заклади освіти, зокрема дошкільної, мають враховувати потреби і можливості всіх, без винятку, дітей, створювати умови, за яких здобувачі освіти з ООП почуватимуться комфортно, невимушено, природно. В сучасному закладі освіти має панувати атмосфера, в якій будь-яка дитина зможе в межах своєї відмінності від нормотипових однолітків досягти певного рівня самостійності та незалежності, самоствердитися і соціалізуватися. Це можна реалізувати, створивши зокрема спеціальне інклюзивне освітнє середовище, тобто сукупність умов і способів, а також засобів їхньої реалізації для сумісного навчання, виховання та розвитку дітей з урахуванням потреб і можливостей кожного вихованця.

Ключовими компонентами інклюзивного навчання можна назвати гнучкість, врахування особистісних характеристик, реалізації чого сприятиме опанування і використання педагогами найсучасніших методів, дотримання принципів, які відповідають індивідуальним вимогам, здібностям і особливостям розвитку дитини.

Розвивально-корекційна робота тоді буде результативною, коли з боку педагогів буде відчуватися підтримка і дбайливе ставлення до дітей з порушеннями у своєму розвитку. Складовими результативного впровадження інклюзії в ЗДО є безпечне та безбар'єрне освітнє середовище, насичене іграми, та загальна атмосфера психологічного комфорту і прийняття кожного вихованця. Впровадження інклюзії в ЗДО має відбуватися не уривчасто, а як цілісна система, принципи якої поділяють усі без винятку члени колективу.

Розумовому розвитку дитини молодшого дошкільного віку сприяє сенсорне виховання, тобто планомірний розвиток і вдосконалення відчуттів (зорові, смакові, тактильні тощо), сприймання зовнішніх властивостей і якостей предметів та уявлень про них. Саме завдяки сенсорному вихованню у дітей формуються системи обстежувальних дій, сенсорних еталонів, а також дошкільники опановують практичні навички використання сенсорних еталонів у побуті, у власній діяльності, що зі свого боку скеровує малюка і дає змогу йому сприймати навколишню дійсність в усій її різноманітності.

Формування сенсорних еталонів у дітей дошкільного віку проходить у три етапи: 1) передеталонний, коли дитина виділяє окремі, найістотніші характеристики предметів, що мають цінність за безпосереднього використання; 2) період предметних еталонів, коли дитина вже здатна образи якостей предметів зіставити з певними предметами; 3) набуття якостями предметів еталонного значення, коли дошкільник цілком самостійно здатен знайти співвідношення якостей та ознак предметів із загальноприйнятими еталонами.

Молодші дошкільники перебувають у своїй переважній більшості на другому етапі формування сенсорних еталонів. На цьому етапі розумового розвитку дітей необхідно навчати способам обстеження предметів, наприклад, групуванню за формою і кольором з огляду на зразок-еталон, зосереджено розглядати з ними форму, а потім здійснювати її опис, поступово ускладнювати окомірні дії дошкільників. Надважливим є ретельне вивчення і використання педагогами методик сенсорного виховання, адже стихійне набуття сенсорних знань може зумовити формування у молодших дошкільників хибних знань і уявлень про предмети та явища об'єктивної дійсності.

Отже, головним завданням сенсорного виховання є накопичення суспільного досвіду, який дитина, усвідомлюючи, здатна використовувати у різноманітних життєвих ситуаціях.

Успішною в засвоєнні сенсорних еталонів можна назвати дитину, яка впевнено висловлює свою думку, бере активну участь у вирішенні поставлених перед нею задач, опанувала різноманітні способи пізнання світу і здатна адекватно сприймати нову для себе інформацію та аналізувати її.

З огляду на це педагоги, що працюють з дітьми молодшого дошкільного віку, мають повною мірою розкривати дітям сутність явищ, висвітлюючи навіть ті їхні сторони й особливості, які на перший погляд можуть здаватися неважливими або непомітними. Отже, сенсорне виховання молодших дошкільників передбачає різноманітні види роботи з ними, а також якісно створене предметно-розвивальне середовище, наповнене достатньою кількістю ігрових засобів, зокрема дидактичними іграми.

Дидактичні ігри є найбільш оптимальним засобом формування сенсорної компетентності дітей: саме дидактичні ігри сприяють упорядкуванню, узагальненню, групуванню, уточненню уявлень, диференціації та засвоєнню назв форм, кольорів, величин, просторових відношень і звуків.

У результаті наукового експерименту, проведеного нами в межах кваліфікаційної роботи, ми підтвердили висунуту на початку гіпотезу та довели, що успішному і швидшому засвоєнню сенсорних еталонів молодшими дошкільниками сприяє використання під час роботи з ними різноманітних дидактичних ігор. За 4 тижні, протягом яких ми в рамках експерименту грали щодня з дітьми в дидактичні ігри, спрямовані на запам'ятовування і вивчення кольорів, величини, форми, просторових відношень, кількості, всі дошкільники експериментальної групи підвищили свої знання, що належать до сенсорно-пізнавальної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 13.12.2023 р.).
2. Венгер Л. А., Пилюгина Э. Г., Венгер Н. Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет: кн. для воспитателей детского сада / под ред. Л. А. Венгера. Москва: Просвещение, 1988. 144 с.
3. Вікова психологія: навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. Київ: Академвидав, 2005. 360 с. С. 124–165. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/890/Savchin.pdf
4. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2006. 416 с.
5. Внук О. Д. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2011. № 8. С. 29–32.
6. Данілавічуте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ: Видавнича група «А. С. К.», 2012. 360 с.
7. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін.; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с. URL: <https://f.osvita.city/file/35/osvitnya-programa-ditina-nmc.pdf>
8. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с. Кашук Н. Сутність сенсорного розвитку сучасної дитини раннього віку. URL: https://ird.npu.edu.ua/files/kachuk_2.pdf
9. Жічкіна А. Значущість гри в розвитку людини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 4. С. 2–6.

- 10.Зворигін Є. В., Комарова Н. Педагогічні умови формування сюжетно-рольової гри. *Дошкільне виховання*. 2006. № 5. С. 31–40.
- 11.Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат: Матеріали І Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 08 квітня 2021 р.) / упор. З. І. Удич. Тернопіль: ТНПУ, 2021. 225 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18577/3/inklyziv_conf_2021_novuj.pdf
- 12.Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: ТОВ «Агентство «Україна»», 2019. 300 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf>
- 13.Колір. Форма. Величина. Число: для кожної дитини, родини, вихователя, вчителя / Л. В. Артемова. Київ: Томіріс, 2017. 176 с.
- 14.Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: САММІТ-книга, 2008. 272 с.
- 15.Колупаєва А. А. Навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. *Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами*. Київ, 2012. С. 124–128.
- 16.Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими потребами та організація їхнього навчання. Київ, 2010.
- 17.Колупаєва А. А., Таранченко О. М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»). URL: https://lib.iitta.gov.ua/719179/1/%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8.pdf
- 18.Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: метод. посіб. Київ: Літера ЛТД, 2006. С. 134–135.

- 19.Короткова Н. А. Сюжетно-рольова гра старших дошкільників. *Дитина в дитячому саду*. 2006. № 2. С. 84–87.
- 20.Короткова Н. А. Сюжетно-рольова гра старших дошкільників. *Дитина в дитячому саду*. 2006. № 3. С. 81–85.
- 21.Короткова Н. А. Сюжетно-рольова гра старших дошкільників. *Дитина в дитячому саду*. 2006. № 4. С. 79–87.
- 22.Кошель В. М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О. В., 2019. 160 с.
- 23.Кравченко М. Специфіка формування сенсорних еталонів у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/kravchenko.pdf>
- 24.Кравчинська Т. Освіта дітей з особливими потребами. URL: https://lib.iitta.gov.ua/707088/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D1%96%D1%8F.pdf
- 25.Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік. Харків: Вид-во «Ранок», 2015. 192 с.
- 26.Крутій К. Л. Інклюзивне середовище: вебінар. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bcdpmHgNjgU> (дата звернення: 15.12.2023 р.).
- 27.Крутій К. Л., Фунтікова О. О. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1 000 термінів, понять і назв. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2010. 324 с.
- 28.Лавренєва І. А. Театралізована діяльність як спосіб розвитку мовлення старших дошкільників. *Психологія і педагогіка: методика та проблеми практичного застосування*: зб. матеріалів. 2009. № 8. С. 131–135.
- 29.Лорман Т. Сім стовпів інклюзивної освіти. *Дефектологія*. 2010. № 3.

- 30.Луценко І. В. Актуальні питання діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 4. С. 7–13.
- 31.Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*: зб. наук. праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2000. № 3–4. С. 151–153.
- 32.Малікова Ю. В. Сенсорне виховання в сучасній теорії і практиці дошкільної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*: зб. наук. праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3–4. С. 154–159.
- 33.Миронова С. Інклюзивна освіта: теорія та практика: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Ч. 2.
- 34.Миронова С. Ставлення студентів і педагогів до проблем інклюзивної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дефектологія*. 2011. № 1.
- 35.Мозолевська О. Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей раннього віку засобами дидактичних ігор та творчих завдань. URL: <https://vseosvita.ua/library/stattarozvitok-sensorno-piznavalnih-zdibnostej-ditej-rannogo-viku-zasobami-didacticnih-igor-ta-tvorcih-zavdan-113383.html>
- 36.Молодецька Г., Гуданич Н. Сенсорний розвиток дітей 3-го року життя в іграх з природними матеріалами. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4583/2/Sensory%20development%20of%20children%20of%20the.pdf>
- 37.Монтессори М. Дом ребенка. Метод научной педагогики: пер.: С. Займовского / ред. Е. А. Хилтунен. Москва: Астрель, 2005. 272 с.
- 38.Мусевич В. С. Феномени сенсорного розвитку дітей: підручник для студ. вузів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.

39. Олійник Л. Ознайомлення дітей раннього віку з сенсорними еталонами. *Дошкільне виховання*. 1996. № 6. С. 18–19.
40. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2008. 432 с. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/498-dityacha-psihologya-pavelkv-rv.html>
41. Пантюк Т. І., Невмержицька О. В., Пантюк М. П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. 2-ге вид., доп. і переробл. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2009. 324 с.
42. Пілюгіна В. А. Сенсорні здібності малюка: ігри на розвиток сприйняття кольору, форми, величини у дітей раннього віку: кн. для вихователів дит. саду і батьків. Запоріжжя: Просвіта: АТ «Учбов. мет.», 2016. 112 с.
43. Поздняков М. А. Менджеріцька Д. В. Дослідник ігри дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 1995. № 12. С. 12–15.
44. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: «Академ-видав», 2006. 456 с.
45. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. *Постанова Кабінету Міністрів від 15 серпня 2011 р. № 872*.
46. Психология детей дошкольного возраста. Развитие познавательных процессов / под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. Москва: «Просвещение», 1964. 353 с. URL: https://www.phantastike.com/age_psychology/psychology_pre_school_children/djvu/view/
47. Сех Н. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва. *Молодь і ринок*. 2018. № 9. С. 150–154. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/144330/142202>
48. Сірик І. Сенсорне виховання дітей у процесі розвитку мовлення. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти: зб. наук. праць / за заг. ред. Н. А. Басюк*. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 292 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/24278/1/7.PDF>

- 49.Смольникова Г. Розвиваймо у малят сенсорику та дрібну моторику. *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 20–22.
- 50.Смольникова Г. Формування якостей різновікового спілкування дошкільників засобами гри. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2557/1/G_Smolnykova_NCHNPUiMP_D_8_IPPO.pdf
- 51.Смольникова Г. Як малюють наші діти. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3122/1/G_Smolnykova_DV_11_IPPO.pdf
- 52.Софій Н., Сварник М., Троханіс П. Права дітей з особливими освітніми потребами та рівний доступ до якісної освіти. Київ: Міжнародний фонд «Відродження», 2006. 64 с.
- 53.Таранченко О. М. Соціальне інтегрування: ключовий концепт інклюзії. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 3(83). С. 7–15.
- 54.Таранченко О. Соціокультурний контекст змін в освіті осіб з особливими потребами в Україні. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 4(80). 2016. С. 82–96.
- 55.Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навч.-метод. посіб. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2010. 320 с.
- 56.Таранченко О. М., Колупаєва А. А. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі. *Особлива дитина : навчання і виховання*. № 3(79). 2016. С. 7–18.
- 57.Тихеева О. І. Сенсорне виховання як засіб корекції психофізичного розвитку дітей дошкільного віку. Київ: Кам'янець-Подільський багатопрофільний навч.-реабілітац. центр, 2011. 46 с.
- 58.Удич З. І. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль: КІЦ «ПРІНТ-ОФІС», 2005. 335 с.
- 59.Універсальний дизайн в освіті: навч. посіб. / за заг. ред. Н. З. Софій. Київ: «Видавничий дім «Плеяди»», 2015. 76 с.

60. Усова А. П. Обучение в детском саду / под ред. А. В. Запорожца. 3-е изд., испр. Москва: Просвещение, 1981. 175 с.
61. Усова А. П., Запорожец А. В. Педагогика и психология сенсорного развития и воспитания дошкольника. Теория и практика сенсорного воспитания в детском саду / ред. А. П. Усовой, Н. П. Сакулиной. Москва, 1965.
62. Федоренко О. Особливості впровадження технологій спільного викладання в процес навчання учнів з порушенням слуху в різних типах освітніх закладів. *Особлива дитина: навчання та виховання*. № 4(71). 2014. С. 75–81.
63. Фунтікова О. О. Дитина й розумова діяльність: до питання про навчання. *Дошкільна освіта*. 2004. № 4(6). С. 33–37.
64. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 248 с.
65. Шнайдер В. І. Інклюзивна освіта: теоретико-методологічні, організаційні засади впровадження. Хмельницький: Хмельницьк. обл. ін-т післядиплом. пед освіти, 2010.

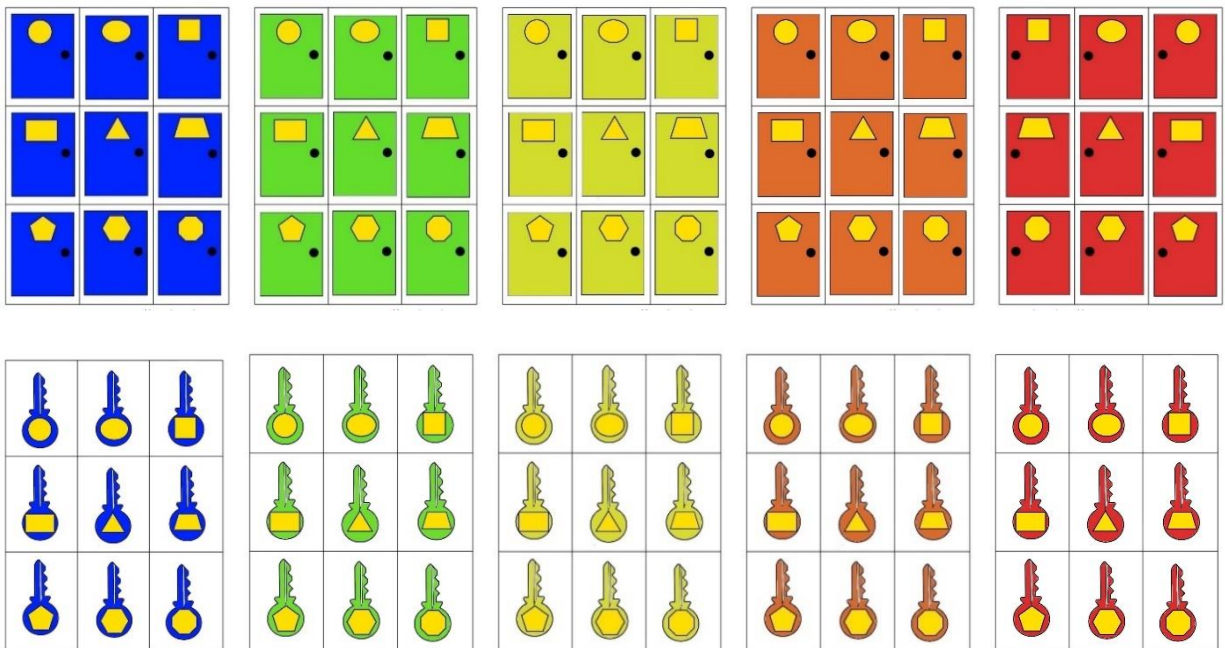
ДИДАКТИЧНА ГРА «ПІДБЕРИ КЛЮЧ»

Мета: вправляти дітей у розрізненні форми, кольору; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка із зображенням скриньок. Завдання: підібрати ключ до кожної скриньки, врахувавши при цьому колір і зображену геометричну фігуру.

Ускладнення: запропонувати дитині назвати кольори скриньок і ключів, геометричні фігури.

ДИДАКТИЧНА ГРА «ЗНАЙДИ ПАРУ»

Мета: вправляти дитину у знаходженні рис подібності; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка із зображенням парасольки. Завдання: врахувавши візерунок на парасольці, підібрати картку-відповідник із зображенням чобітка.

Ускладнення: запропонувати дитині назвати призначення зображених предметів, пори року.

ДИДАКТИЧНА ГРА «ЗРОБИ ЗА ЗРАЗКОМ»

Мета: вправляти дітей у вмінні робити за зразком; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка-зразок, картка для роботи і фішки із зображенням тваринок. Завдання: посадити у вагончики таку кількість тваринок і у такій послідовності, як зображено на картці-зразку.

Ускладнення: запропонувати дитині розказати про тварину, зображену на картці (де живе, чим харчується, як «говорить» тощо), назвати кольори вагончиків.

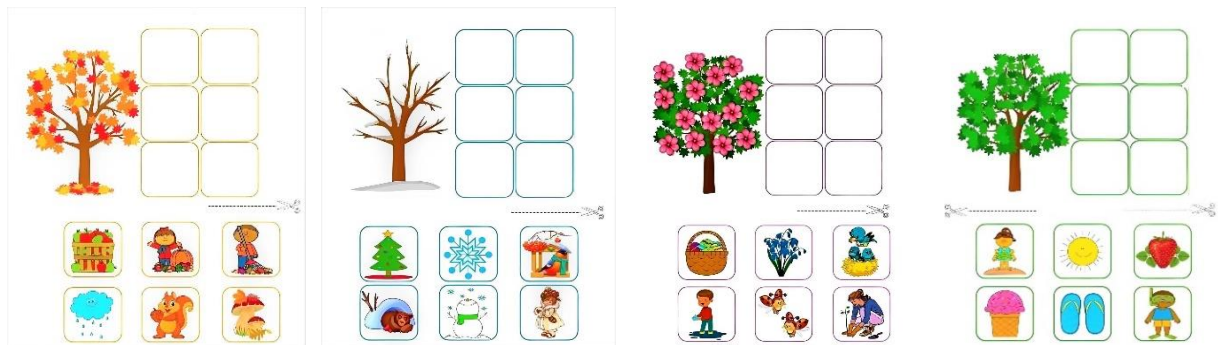
ДИДАКТИЧНА ГРА «ПОРИ РОКУ»

Мета: вправляти дітей у вмінні правильно називати пори року, їхні характерні риси; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка із зображенням дерева, що символізує певну пору року. Завдання: правильно підібрати картки-відповідники до основної картки.

Ускладнення: за основною картинкою і картинками-відповідниками запропонувати дитині розказати про будь-яку пору року.

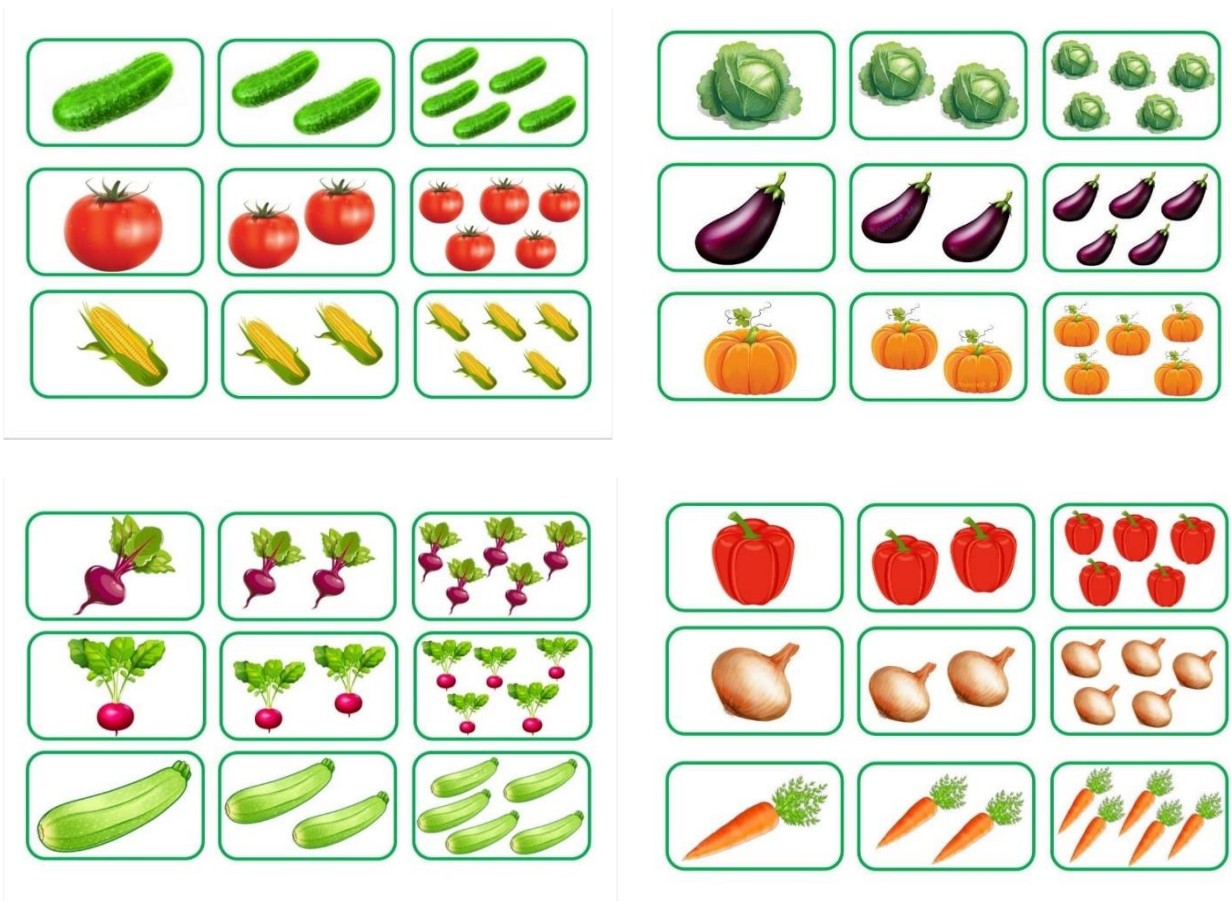
ДИДАКТИЧНА ГРА «ОДИН, ДВА, БАГАТО»

Мета: формувати у дітей уявлення про число; вправляти їх у виокремленні в навколишньому світі кількості предметів (один, два, багато); розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка із зображенням одного, двох чи кількох овочів. Завдання: сказати, скільки овочів зображено на картці: один, два чи багато.

Ускладнення: запропонувати дитині назвати овоч, описати його колір, форму, розмір, смак.

ДИДАКТИЧНА ГРА «ДЕ?»

Мета: вправляти дитину у розумінні просторових відношень; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується із запропонованих карток обрати ті, що позначають певний просторовий орієнтир: над, біля, за, між, під, у / в, перед.

Ускладнення: запропонувати дитині скласти речення з 3–5 слів, використовуючи запропоновані картинки.

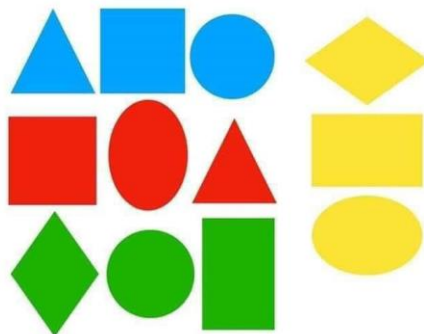
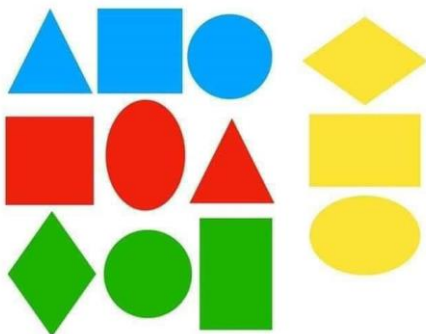
ДИДАКТИЧНА ГРА «ЗАВАНТАЖ МАШИНУ»

Мета: вправляти дитину у розрізненні кольорів і форм; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка-зразок із зображенням вантажівки. Завдання: завантажити машину відповідними картками, врахувавши колір і форму.

Ускладнення: запропонувати дитині назвати кольори, геометричні фігури. Пофантазувати, які предмети навколишнього світу мають / нагадують форму геометричних фігур.

ДИДАКТИЧНА ГРА «ГЕОМЕТРИЧНА ГУСІНЬ»

Мета: вправляти дитину у розрізненні кольорів і форм; розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується скласти із частинок гусінь, врахувавши колір і форму.

Ускладнення: запропонувати дитині назвати кольори, геометричні фігури.

ДОДАТОК 9

ДИДАКТИЧНА ГРА «ОДИН ЧИ БАГАТО?»

Мета: вправляти дітей у виокремленні в навколишньому світі кількості предметів (один чи багато); розвивати зорове сприймання, мислення, увагу, мовлення; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дитині пропонується картка із зображенням однієї чи кількох тварин.
Завдання: сказати, скільки тварин зображено на картці (одна чи багато).

Ускладнення: запропонувати дитині розказати про тварину, зображену на картці (де живе, чим харчується, як «говорить» тощо).

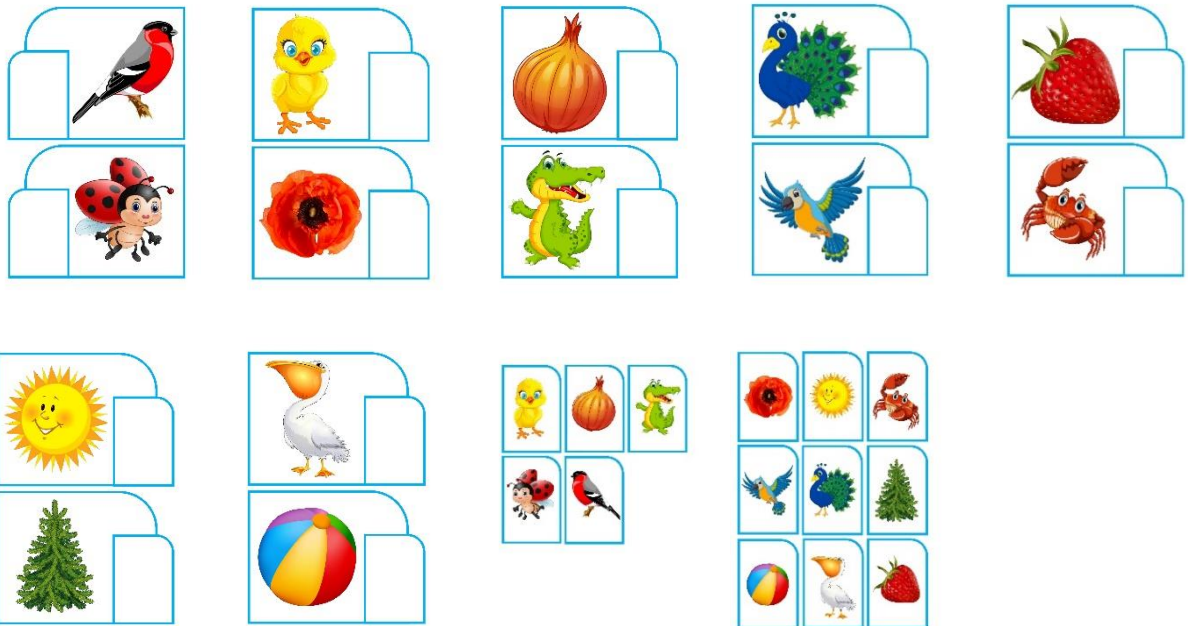
ДИДАКТИЧНА ГРА «ВЕЛИКИЙ / МАЛЕНЬКИЙ»

Мета: вправляти дітей у вмінні розрізняти предмети контрастної величини та позначати їх словами «великий» та «маленький»; розвивати зорове сприймання, мислення, мовлення та увагу; виховувати інтерес до виконання дидактичних завдань.

Перебіг гри

Дітям пропонується картка із зображенням. Завдання: знайти фішку-відповідник.

Ускладнення: запропонувати дитині назвати призначення зображених предметів / указати, де мешкає, чим харчується, як «говорить», значення для природи і людини (для живих істот).

Допустимий рівень: дитина розуміє мовлення дорослого, після чіткого пояснення вихователя і за допомогою його підказок виконує завдання, плутається, припускається помилок.

Достатній рівень: дитина розуміє мовлення дорослого, орієнтується в запропонованих завданнях, самостійно або з незначними підказками вихователя виконує завдання, припускається 1–3 помилок.

Високий рівень: дитина розуміє мовлення дорослого, вільно орієнтується в запропонованих завданнях, швидко самостійно, без будь-якої допомоги з боку вихователя, виконує завдання, не припускається помилок.

Висновки:

- 1) під час первинної діагностики знань дітей молодшої групи з освітньої лінії «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі» усі діти групи № 8 «Соняшник» (Борзов Олександр, Вознюк Макар, Костішин Павло) продемонстрували допустимий рівень; у групі № 6 «Золотий ключик» 1 дитина (Васильченко Святослава) показала допустимий рівень, 1 дитина (Василенко Дмитро) – достатній;
- 2) за 4 тижні діти експериментальної групи (група № 8) покращили свої знання з сенсорики: двоє (Борзов Олександр, Вознюк Макар) підвищили рівень з допустимого до достатнього, а одна дитина (Костішин Павло) з допустимого продемонструвала високий рівень. Рівень знань дітей контрольної групи (групи № 6) не змінився.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ»

ЛІЧБА ТА ЧИСЛО

В МЕЖАХ 3

- ✓ Порахуй, скільки зайчиків.
- ✓ Порахуй, скільки білочок.
- ✓ Порахуй, скільки їжачків.

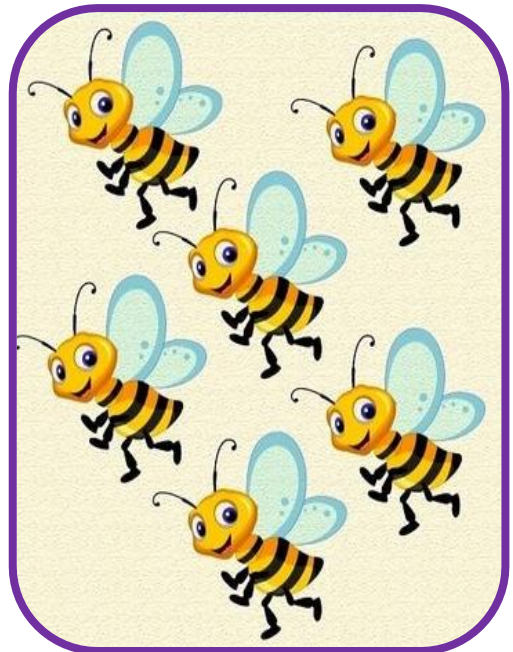

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ»

ЛІЧБА ТА ЧИСЛО

ОДИН-БАГАТО

- ✓ Покажи, де один метелик.
- ✓ Покажи, де багато метеликів.

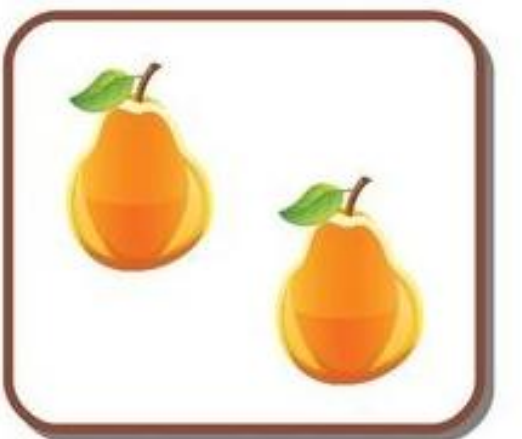
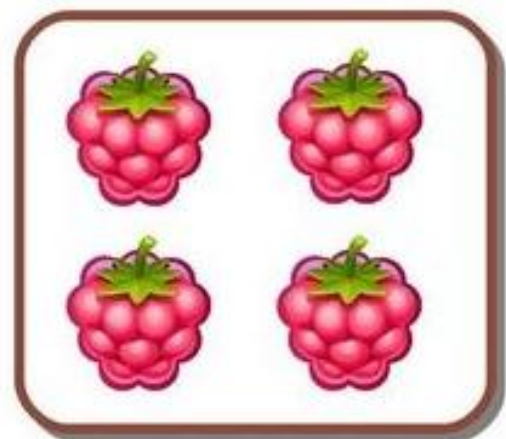

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ»

ЛІЧБА ТА ЧИСЛО
БІЛЬШЕ–МЕНЬШЕ

- ✓ Чого більше: вантажівок чи парасольок?
- ✓ Чого менше: малини чи груш?

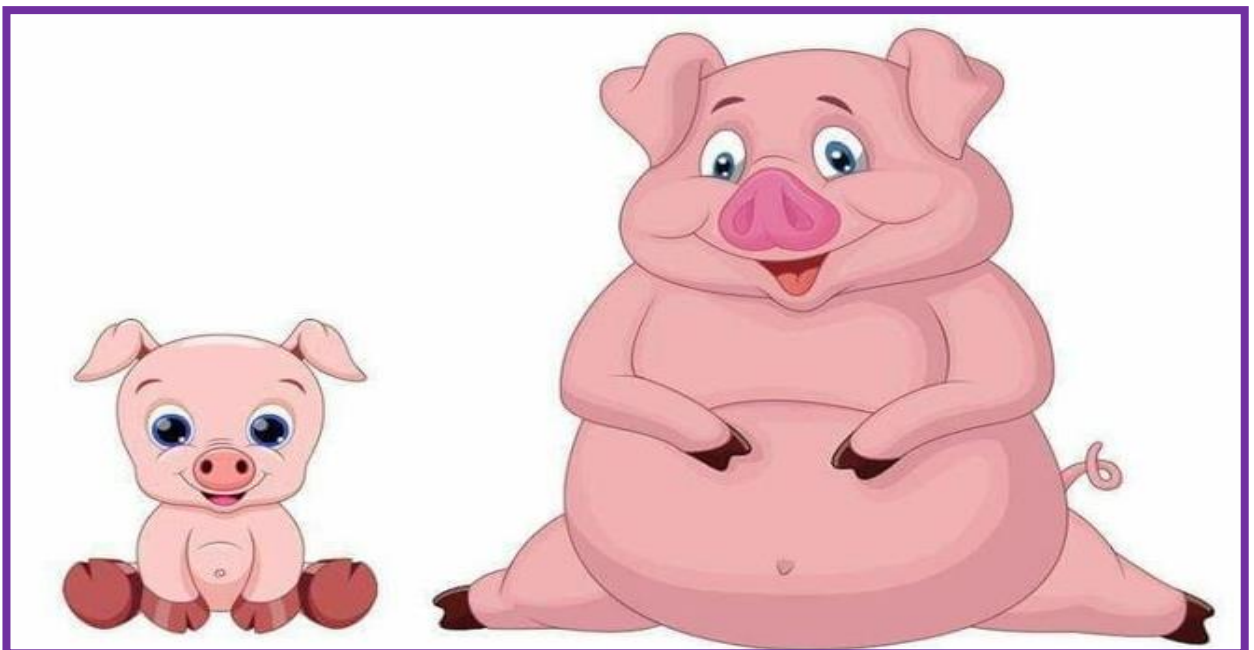

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ»

ВЕЛИЧИНА

ВЕЛИКИЙ–МАЛЕНЬКИЙ

- ✓ Покажи великого слона.
- ✓ Покажи маленьку свинку.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ»

ВЕЛИЧИНА
ДОВГИЙ–КОРОТКИЙ

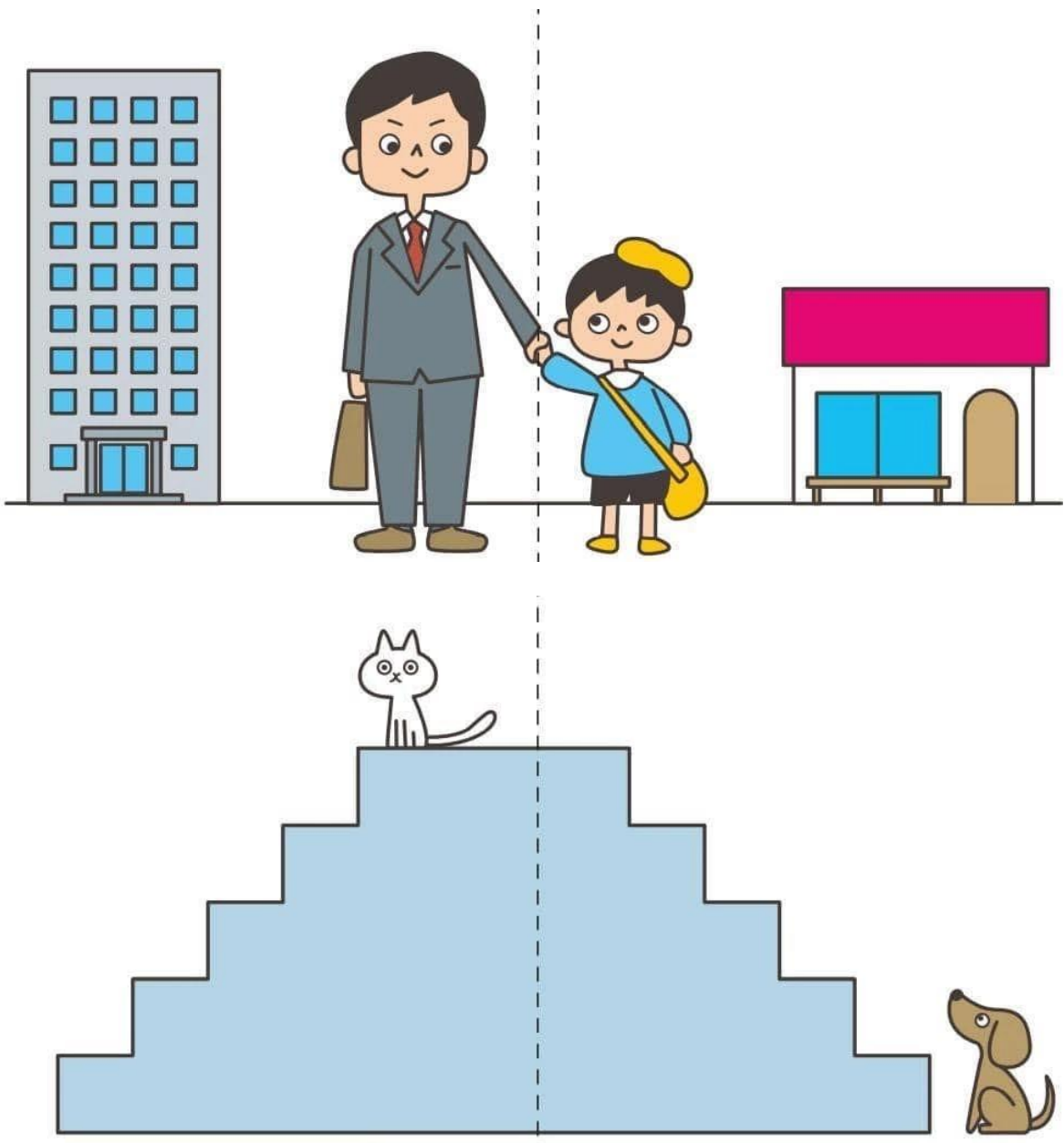
✓ Який потяг довгий, а який – короткий?

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ»

ВЕЛИЧИНА
ВИСОКИЙ–НИЗЬКИЙ

- ✓ Який будиночок вищий?
- ✓ Яка людина нижча?
- ✓ Хто з тваринок знаходиться високо, а хто – низько?

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ»

ФОРМА ПРЕДМЕТІВ

- ✓ Знайди на картинці предмети круглої форми.
- ✓ Знайди на картинці предмети, схожі на кулю.
- ✓ Знайди на картинці предмети квадратної форми.

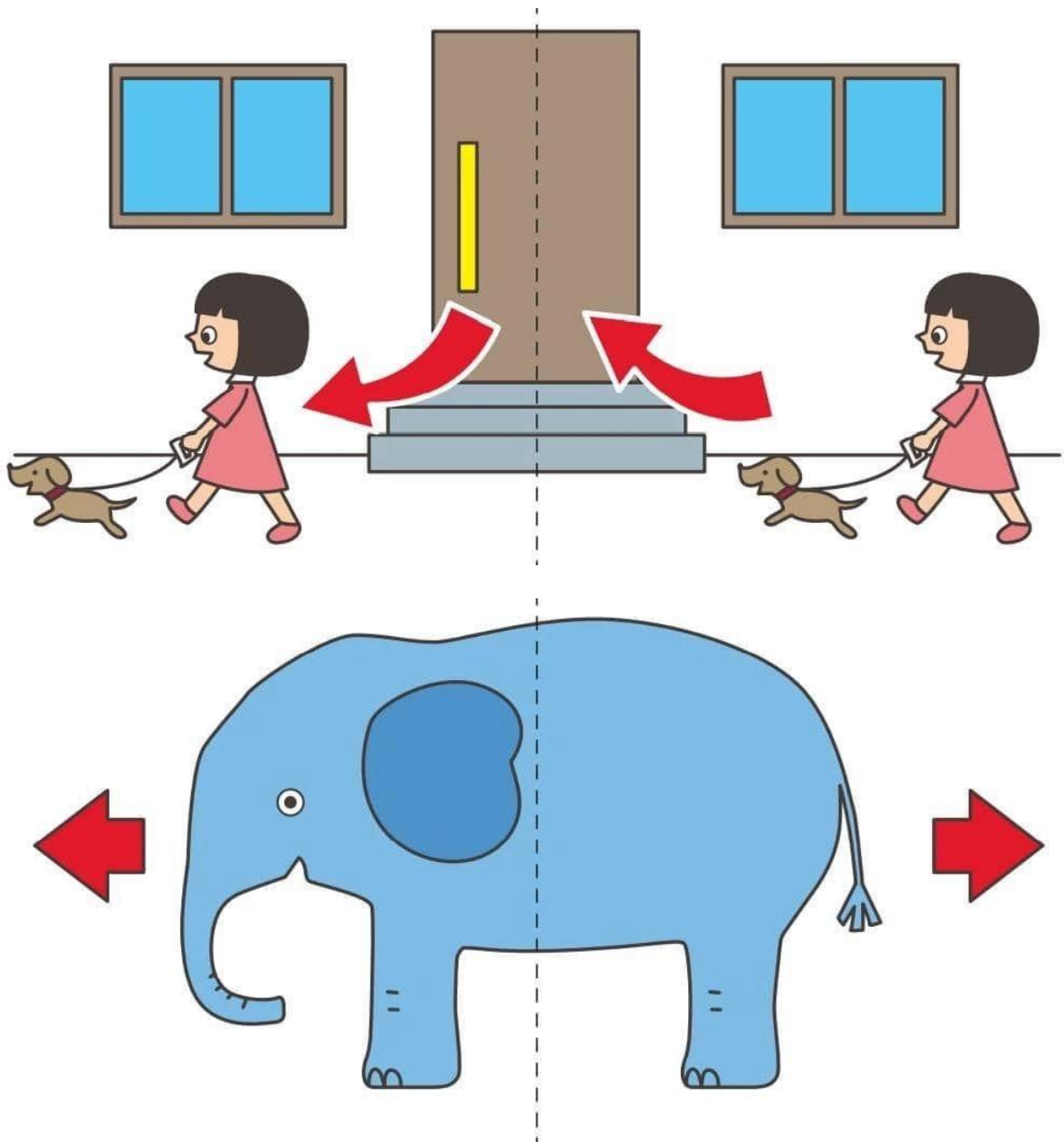

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРИ»

ОРІЄНТУВАННЯ В ПРОСТОРИ

ВПЕРЕД-НАЗАД

✓ Пройди 2 кроки вперед і 3 кроки назад.(виконати практично).

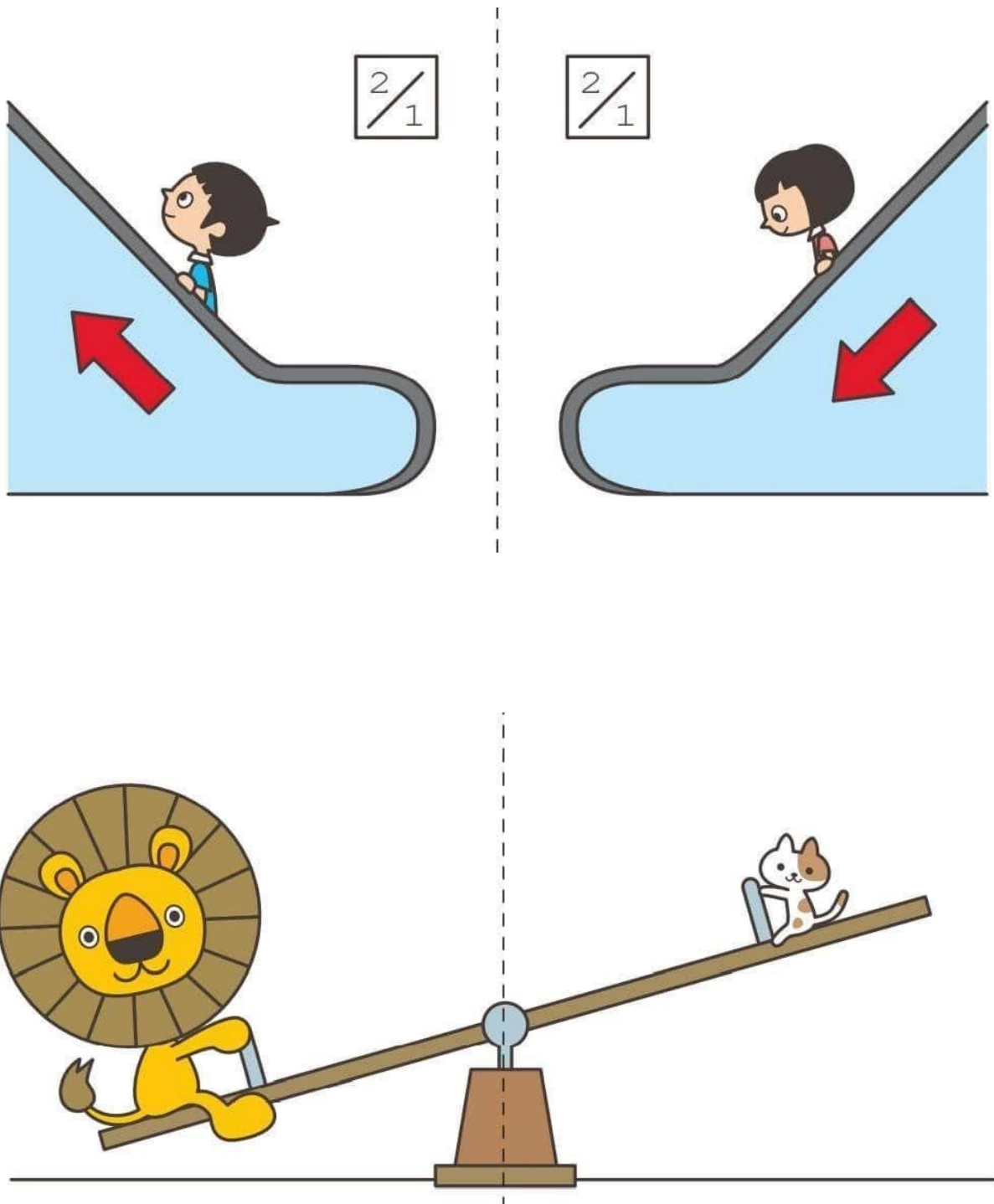

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ
ПРОСТОРИ»

ОРІЄНТУВАННЯ В ПРОСТОРИ

ВГОРУ–ВНИЗ

✓ Хто піднімається в гору, а хто спускається вниз?

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ»

ОРІЄНТУВАННЯ В ЧАСІ ЧАСТИНИ ДОБИ

- ✓ Покажи, на якій картинці зображено ранок? Чому ти так думаєш?
- ✓ Покажи, на якій картинці зображено день? Чому ти так думаєш?
- ✓ Покажи, на якій картинці зображено вечір? Чому ти так думаєш?
- ✓ Покажи, на якій картинці зображено ніч? Чому ти так думаєш?

